

KÜLTÜR BAKANLIĞI YAYINLARI : 1081

EBUSSUÛD EFENDİ

Doç. Dr. Abdullah AYDEMİR

TÜRK BÜYÜKLERİ DİZİSİ : 121

KÜLTÜR BAKANLIĞI YAYINLARI : 1081

EBUSSUÛD EFENDİ

Doç. Dr. Abdullah AYDEMİR

TÜRK BÜYÜKLERİ DİZİSİ : 121

Kapak Düzeni : Nur Okan

ISBN 975 - 17 0480 - 4

Onay : 19.10.1989 tarih ve 928.1 - 4535 sayı.
Birinci Baskı
Baskı Sayısı : 15.000
Başbakanlık Basımevi — ANKARA

ÖNSÖZ

XVI. Asır Osmanlı İmparatorluğu'nun ilim, siyaset ve askerî güç bakımından doruk noktada olduğu bir devirdir. Fikir ve sanat hayatı imparatorluğun siyasî, askerî ve medenî ihtişamına uygun bir şekilde gelişerek Osmanlı ülkesinde, kendini diğer Türk ülkelerine de kabul ettirecek bir seviyeye ulaşmış bulunuyordu.

Aynı asırda ilim, büyük âlimler elinde gelişmiş; mimarî, belki dünyanın en büyük mimarını bu asırda yetiştirmiştir.

Tezhib, minyatür, süsleme ve hatt gibi sanatlar zevk, çizgi, desen, renk ve işleme güzellikleri bakımından imparatorluğun olgunluğuna ve ihtişamına uygun şaheserler sergileyen bir dereceye varmıştır. Orduların her cephede, her biri tarihe altın harflerle yazılacak ölçüde göz kamaştırıcı zaferler kazandığı bu dönemin ilim dünyasında parlayan eşsiz yıldızlardan biri de Ebussuûd Efendi'dir (896-982/1490-1574). İmparatorluk, Ebussuûd Efendi gibi büyük bir âlimi kendi ilim kuruluşları olan medreselerde yetiştirmiştir. İlmini elde etmek için şu veya bu ülkeye gitmiş değildir. İmparatorluk bünyesinde aldığı ilmini yazıya dökme bahtiyarlığına ermiş olan Ebussuûd Efendi, Arap yazarları hayran bırakan eserleri ve özellikle İrşâdü'l-'Akli's-Selîm *isimli tefsiri ile haklı bir şöhrete kavuşmuştur. Yazıldığı andan itibaren ilim çevrelerinde elüstünde tutulan bu tefsirin, gelecekte Türk araştırıcı ve okuyucular tarafından daha çok okunacağı ve daha iyi tanınacağı ümit ve inancımızı tazelemek bize umut ve zevk veriyor.*

Bu çalışmada Ebussuûd Efendi'nin hayatı, edebî yönü, ilmî kişiliği ve eserleri üzerinde durulmuş, tefsir ve fetvalarından örnekler verilmiştir.

Ağustos 1988

Doç. Dr. Abdullah AYDEMİR

İ Ç İ N D E K İ L E R

A — HAYATI :

Şöhreti asırları aşıp zamanımıza ulaşan Ebussuûd Efendi, 896/1490 yılında doğmuştur. Vakfiye'sinde doğum yeri olarak Çorum'un İskilip kazası gösteriliyorsa da, İstanbul'un halen **Güngören** diye bilinen semtinde dünyaya geldiği kuvvetle tahmin edilmektedir. Ebussuûd Efendi'nin asıl adı, Muhammed İbn Muhammed İbn Mustafa el-İskilîbî el-İmâdî'dir. Babası, meşhur matematikçi Ali Kuşçu (ö. 1474)'nun öğrencilerinden Şeyh Muhammed Muhyiddin Yavsı'dır. Annesi Sultan Hatun ise, Ali Kuşçu'nun yeğenidir.

Ebussuûd'a ait **«İmâdî»** nisbeti, bazı tarihçileri yanıltmış ve onun Türk olmadığı veya İstanbul'un Güngören semtinde değil de, bir başka yerde dünyaya gelmiş olabileceği gibi tahminlere yol açmışsa da, bu tahminler geçerli değildir. Kendisi değilse bile baba ve dedelerinin **İskilip'li oldukları kesindir.**

Ebussuûd Efendi, 19 Ağustos 1574 Perşembe günü vefat etmiştir. İstanbul Fatih Camiinde, devrin bütün bilginleri ve vezirlerinin, Divan erkânının ve kalabalık bir halk topluluğunun katılmasıyla cenaze namazı kılınmış ve cenazesi, Eyüp semtinde kendisinin yaptırmış olduğu medresenin (okul) bahçesine gömülmüştür.

Vefatı ciddi bir üzüntü kaynağı olan Ebussuûd Efendi için Mekke ve Medine bilginleri **gâib namazı** kılmışlardır. Gâib namazı, İslâm dünyasında ileri gelen kimseler için kılınmıştır ki, bu şeref herkese nasip olmamıştır.

Vefatına şu sözlerle tarih düşülmüştür :

— Molla Ebussuûd'a ola makam cennet (982/1574),

— Müftî-i zemân eyledi azm-i ukbâ (982/1574),
— Mâte ferdü'z-zemân Mevlânâ (982/1574),
— Kad intekale el-Mevlâ Ebussuûd (982/1574).

Kaynaklar Ebussuûd Efendi'yi, uzun boylu, yanakları çukurca, buğday renkli, uzun ak sakallı, nurânî yüzlü; vakarlı, heybetli; gösterişsiz ve sade bir giyime sahip; yemede, içmede ve diğer davranışlarında orta yoldan ayrılmayan bir kişi olarak tarif etmektedirler.

İlk öğrenimini babasından görmüş olan Ebussuûd, keskin zekâsı ve çalışkanlığı ile kısa zamanda parlamış ve şöhreti ilim çevrelerinde yayılmıştır. Bu durum, Padişah II. Bayezid'in dikkatini çektiği için günlük 30 akçe **çelebi ulûfesi** ile ödüllendirilmiştir. Geleceğin şeyhulislâmı Ebussuûd Efendi'ye babasından başka Müeyyed-zâde Abdurrahman Efendi ve Mevlâna Seyyid-i Karamânî öğretmenlik yapmışlardır. Bazı kaynaklar, hocaları arasında İbn Kemâl'i de saymaktadırlar.

Öğrenimini tamamlayan Ebussuûd Efendi, 1516 (922) tarihinde Bursa İnegöl'deki İshakpaşa Medresesi'nde günlük 30 akçe ile ilk görevine başlamıştır. Bundan sonra sırayla Davudpaşa, Mahmutpaşa ve ikinci vezir Mustafapaşa'nın Gebze'de yaptırdığı medreselerde görev yapmıştır. Daha sonra yaptığı bazı görevlerden sonra 939/1532'de Bursa kadısı, altı ay sonra da İstanbul kadısı olmuştur. 1537'de sekiz yıl süreyle sürdürdüğü Rumeli **kazaskeri** olmuş, 952/1545'te **şeyhulislâmlığa** atanmıştır. Bu görevi, Hicri tarih hesabıyla tam 30 yıl sürmüştür. Ebussuûd Efendi daha önceki memuriyetlerinde olduğu gibi, şeyhulislâm bulunduğu sırada da politikadan özenle uzak kalmış, önemli bir makam sahibi olduğu halde nüfuzunu hiçbir zaman bu yolda kullanmamıştır. Ebussuûd Efendi Osmanlı şeyhulislâmlarınm ondördüncüsüdür. Bu makamda bu kadar uzun süreyle bulunma şerefi sadece O'nundur.

Bu makamda bulunduğu süre zarfında binlerce **fetvâ** vermiş, devlet idaresine ait pek çok kanunun dinî kaidelere uygun-

luğunu sağlamış, bulunduğu makamın çeşitli kademelerinde yenilikler yapmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun en zengin çağında, dine bağlı bir idarenin emrinde görev yapan ve her ne kadar dış görünüşüyle mevkice **vezir-i azam**'a (başvezir, başbakan) eşit ise de, gerçekte ve manen ondan yüksek olan şeyhulislâmların maaşları da bulundukları makamın şerefine uygun bir düzeye ulaşmış bulunuyordu. İbn Kemâl, şeyhulislâmlığa günlük 200 akçe ile tayin edilmişti. Bu şekilde şeyhulislâm tayini Ebussuûd Efendi'ye kadar devam etmiştir. Ebussuûd Efendi **«İrşâdü'l-Akli's-Selîm»** isimli meşhur tefsirinin bir kısmını yazıp 972/1564'te Kanuni Sultan Süleyman'a sununca Bayezid müderrisliği (profesörlük) ile birlikte maaşına **günlük 300 akçe zam** yapılmış ve ele geçen günlük miktar birdenbire **500 akçeye yükselmiştir.** Bu zam, şeyhulislâmların maaşı ile kazasker maaşlarını eşit duruma getirmiştir. Ebussuûd Efendi, bir yıl sonra tefsirini tamamlayarak padişaha takdim edince 100 akçe daha zam yapılmak suretiyle günlük 600 akçeye çıkarılmış ve bunun üzerine şeyhulislâmlık hem maddeten ve hem de manen kazaskerlik makamını gerilerde bırakmıştır.

Ebussuûd Efendi, İstanbul/Zeyrek civarında bulunan Çırçır'daki konağında oturur ve görevini de bu konakta sürdürürdü. Belirli zamanlarda Topkapı Sarayı'na gelir ve padişahı ziyaret ederdi. Gelip-gittiği caddeye bugün bile hâlâ **Ebussuûd Caddesi** denilmektedir.

İstanbul ve Çorum/İskilip'te Ebussuûd Efendi tarafından yaptırılmış bazı hayır eserleri vardır. Bunlardan; babasının kabrine yakın İskilip'teki cami ve mektebi ve o yöredeki bir köprü ile yine İskilip'e bağlı **Bağözü** köyündeki mescid ve mektebi ; İstanbul'da kabri civarındaki mektep ile Şehremini ve Macuncu'daki çeşmeleri sayabiliriz. İskilip'te yaptırdığı cami halen ayaktadır .

Bu hayır eserlerinin ayakta kalabilmeleri için, İstanbul ve İskilip yöresinde bir kısım taşınmaz (emlâk ve arazi) vakfetmiştir. Kaynaklar, Ebussuûd Efendi'nin Macuncu semtinde yaptırdığı bir hamamı da hayır eserleri arasında saymaktadır. Ebussuûd Efendi tefsirini, İstanbul/Sütlüce'de Karaağaç köşkü bitişiğinde bulunan son derece güzel ve mükemmel bahçeli yalısında yazmıştır.

Ebussuûd Efendi'nin Mehmed, Mahmud, Şemseddin Ahmed ve Mustafa adlarında dört oğlu ile Hatice ve Kerime adlı iki kızı vardır. Oğlu Mustafa'nın dışında kalan çocukları, kendinden önce ölmüşlerdir. Ebussuûd Efendi bunların ölümüne çok üzülmüş ve en son ölen oğlu için oldukça duygulu şiirler söylemiştir :

Gel ey hoceste - hısâl ü melek - cemâlim gel,
Tükendi hasretle tâkat ü mecalim gel!
(Gel ey güzel huylu ve melek yüzlüm gel,
Hasretinle gücüm kuvvetim tükendi gel!)

Osmanlı Türkleri arasında, **Ebussuûd** adında bilim, şiir ve tasavvuf sahasında yetişmiş ; kadılık ve müderrislik (profesörlük) yapmış çok sayıda kişiler mevcuttur. Ancak, bunlarla Ebussuûd Efendi arasında isim benzerliğinden öte herhangi bir ilgi mevcut değildir. 1056/1646'da vefât eden şair Muhammed Gûrânî'nin torunu Ebussuûd Efendi ; 1082/1671 yılında vefat eden ve İstanbul kadılığına kadar yükselen hadisçi Şa'rânî-zâde Ebussuûd Efendi ; Hüdâî Mehmed Efendi torunlarından ve Ankara kadılığı yapan Ebussuûd Mehmed Efendi (ö. 1688) gibi...

Ebussuûd Efendi, daha önce de geçtiği gibi 30 yıl aralıksız şeyhulislâmlık yapmıştır. Bu süre içinde padişah başta olmak üzere saray ve divan erkânı tarafından sayılmış, sevilmiş ve gerçekten ileri derecede hürmet görmüştür. Devlet ve din hizmetinde böyle bir makama yükselen kişilere zıt gidenler, on-

ları çekemeyenler elbette bulunacaktır. Ebussuûd Efendi, hiç boş durmamış, sürekli çalışmış, kitaplar yazmış, hergün fetvalar vermiş ve daha da önemlisi, fethedilerek imparatorluk topraklarına katılmış yeni eyalet, bölge ve şehirlere ait birtakım kanunlaştırma hareketlerinin şeyhulislâm olmadan önce ve sonra da içinde ve çoğu zaman başında olmuştur. Duruma bu açıdan bakıldığında, Ebussuûd Efendi'yi çekemeyenlerin pek çok olacağı gayet açıktır.

Bunların dışında Ebussuûd Efendi'ye karşı gelen bazı kişirler de vardır ki, bunların başında Birgili Mehmed Efendi (ö. 981/1573) gelmektedir. Birgili Mehmed Efendi, [küçük çapta birçok kitap ve risale yazmış, bunları sahip olduğu imkânlarla kısa zamanda ve süratle dağıtma fırsatını bulmuştur. Kendisi, **Kur'ân'ı okuma, öğretme ve ibâdetler karşılığı alınan ücretin haram olduğunu savunmuş;**] menkûl değerlerin vakfedilemiyeceğine, eğer böyle birşey yapılırsa bunun dinen **geçersiz** sayılacağına ilişkin **«Seyf-i Sârim»** adlı kitapçığı kaleme almıştır ki bu, Ebussuûd Efendi'nin daha önce yazdığı **«Vakf-ı Nükûd»** (Menkul değerlerin vakfı) isimli eşrini çürütmek amacıyla yazılmış bir reddiyedir. Konu etrafında yoğunlaşan dedikodu ve yaygara, halkı rahatsız edecek ölçülere varınca Ebussuûd Efendi, Birgili Mehmet Efendi'yi çağırtmış, halkın inanç ve huzurunu bozacak ve fitneye sebep olabilecek bu tür davranışlardan kaçınmasını tembih ve tavsiye etmiştir. O bunlara aldırış bile etmemiş, bildiğinden de şaşmamış ve doğru olduğuna inandığı şeyi elinden geldiği ölçüde yaymaya çalışmıştır.

Birgili Mehmed Efendi'nin kitapçığı, Ebussuûd Efendi'ye yapılan ağır subjektif ithamlarla doludur. **Bir konunun normal araştırması ve ilmî ölçülerle reddi değil hakarete varan tarzda sataşmaları da içermektedir.** Ebussuûd Efendi aynı konuda bir de fetva vermiş ve işi kısa yoldan hallederek kapatmak istemiştir. Bu kez de Ebussuûd'un karşısına Bilâl-zâde isimli bir kişi çıkmış ve konuyu, gözde kişilere **muhalif kalarak isim yapma**

fikriyle ele almış ve Ebussuûd Efendi'ye sataşmada bir hayli ileri gitmiştir. Ebussuûd Efendi'nin davranışlarını riyâkârlık (iki yüzlülük) olarak nitelemiş, alay etmiş ve fazlaca ileri gitmiştir. Bilâl-zade itham ve iddialarında haklı olmadığı gibi, olaya ilmî ve objektif açıdan değil, tamamen duygusal olarak yaklaşmıştır.

Zaman, Ebussuûd Efendi'yi haklı çıkarmıştır. Günümüzde, şahıs mülkünün bahis konusu olmadığı bazı sosyalist ülkelerde Müslüman kişiler menkûl değerlerini Ebussuûd Efendi'nin bu kitap ve fetvasına dayanarak vakfedebilmekte veya mevcut vakıf kuruluşlarını bu yolla yaşatmaktadırlar. Ebussuûd Efendi ile Birgili Mehmed Efendi arasındaki ihtilâfın büyüme ve yayılmasında Sultan II. Selim'e yakınlığı ile tanınan Atâullah Efendi'nin (ö. 979/1571) büyük rolü olmuştur. Atâullah Efendi, Meşihat da denen şeyhulislâmlığa ait konulara pervasızca karışmış, hemşehrisi olan Birgili Mehmed Efendi tarafını tutmuş ve O'na Birgi'de bir de medrese yaptırmak suretiyle taraf tutmasını gizleme ihtiyacını bile duymamıştır. Bütün bunlar, Ebuussuûd Efendi'yi hem uğraştırmış ve hem de gücendirmiştir.

Ne var ki, Kâtip Çelebi'nin de dediği gibi, bunca münakaşa ve tartışmadan sonra Birgili'nin teklifleri örf ve âdetlere aykırı olduğu için asla faydalı olmamış, Müslüman halk doğru bildiği yoldan şaşmamıştır. Birgili'nin yolundan sadece yakınları ve öğrencileri gitmiş ve bir müddet sonra da bunlar unutulmuştur.

B — EDEBÎ YÖNÜ :

Türkçe, Arapça ve Farsçayı çok iyi bilen ve bu dillerde eserler veren Ebussuûd Efendi'nin Arapça şiirleri oldukça kuvvetlidir. Bunlardan en tanınmışı «**Kasîde-i Mîmiyye**» dir. Ebussuûd Efendi'yi Arap edebiyatına maleden bu ve benzeri kasideleri hakkında kaynaklar, pek çok övgüye yer vermişlerdir. Bunlara dayanarak Ebussuûd Efendi'nin, İslâm hukuku ve tefsir *alanındaki şöhretine edebî şöhretini de eklersek onu tanıtmada* daha ileri bir adım atmış oluruz.

Ebussuûd'un Arap edebiyatındaki engin bilgisini Arap şair ve edipleri de tasdik etmişlerdir. Buna en kuvvetli delil, bazı şairler *tarafından onun şiirlerine* **nazire** *yapılmış olması* ve ediplerin de bazı şiirlerini şerh etmeleridir. Arapçayı gayet güzel konuşuyor ve yazıyordu. Sert mizaçlı olmasına rağmen, zarif, ince ve nüktedan bir kişiliğe sahip idi. Şemsî Paşa'nın gönderdiği 500 beyitlik manzum **Vikâye**'nin yanlışlarını bir bir düzelterek hoş bir **tezkire** ile iâde etmesi; kendisine yöneltilen garip sorulara, şiir veya nesir oluşuna göre, yine şiir veya nesirle ve aynı dilde cevaplar vermesi... Ebussuûd Efendi'nin bu davranışı onun nezaket ve incelikten anlayan bir kişi olduğuna delildir.

Bazı şairler tarafından şerhedilen, hattâ nazireler yazılan **Kasîde-i Mîmiyye** şöyle başlamaktadır :

Eba'de Suleyma matlabun ve meramu
Ve gayru hevaha lev'atun ve garamu ?

Ve heyhate en yusna ilâ ğayri bâbihâ
Inanu'l-Metaya ev yuşedde hızamu

Hiye'l-ğayetu ' l-kusva fe in fate neyluha
Fe kullu mune ' d-dünya 'aleyye haramu.

(Süleyma'dan sonra istek ve arzu mu vardır artık? O'nun aşkından başka bir kalp ateşi ve ıstırap mı vardır? O'nun koruluğundan başka bir sığınak ve yuva bulunur mu? O'nun yurdundan başka bir durak ve makam var mıdır? O'nun kapısından başka yere binek hayvanlarının dizgin ve yularları bağlanırsa gerçekten yazık olur! En yüce hedef budur. Eğer bunu elde etme fırsatı kaçarsa dünyanın bütün istekleri bana haram olsun!).

Tamamı 90 küsur beyit olan kaside, Abdürrahim Abbasî, Abdülaziz Mekkî, Şemseddin Muhammed Mısrî, Muslihuddin Lârî, Abdülaziz Hüsam İbn Hâmid tarafından tanzir edilmiştir[1].

Aynı kaside, Ahmet İbn İbrahim Halebî, R. Muhammed İbn İbrahim Halebî Hanbelî, Ş. Muhammed İbn Hanbelî Halebî, Abdurrahman Alemşâh ve Ümmüveled-zâde Âlî tarafından da şerhedilmiştir.

Kanunî Sultan Süleyman vefat ettiğinde cenaze namazını Ebussuûd Efendi kıldırmıştır. Kanunî'nin ölümü bütün dünyada derin yankılar uyandırmış, uzak-yakın bütün dostlarını acılara boğmuştur. Sultanın kaybından duyulan üzüntüyü ifade için pek çok şair mersiyeler söylemiş ve yazmışlardır. Bunların arasında en çok beğenilen ve sevilerek okunanlardan biri de Ebussuûd'un Arapça yazdığı mersiyedir :

E savtü sâikatin em nefhatü' s-sûr
Fe' l-Arzu kad muliet min nakr-i nâkûr
Esâbe minhe' l-verâ dehyâu dâhiyetin
Ve zâka minhe' l-berâyâ sa'kate' t-Tûr...

---

(1) *Tanzir etmek :* Bir şairin manzum bir eserine diğer bir şair tarafından aynı vezin ve kafiyede olmak üzere benzer şiir yazmak.

(Yıldırım görültüsü mü, yoksa İsrâfîl Sûr'u mu?
Ki böyle doldu kıyamet sayhalarıyla yer yüzü
Bundan her tarafa büyük bir haile isabet etti,
Bundan bütün insanlar Tûr'daki helâk hâdisesini tattı).

Ebussuûd Efendi'ye ait bu ve benzeri kasidelerin İstanbul kütüphanelerinde birçok yazmaları bulunmaktadır. Önemli bölümlerini Ali İbn Bâlî'nin **el-'Ikdu'l-Manzûm fî Zikri Efâdıli' r-Rûm** (Mısır 1310 h.) isimli eserinde bulmak mümkündür.

Ebussuûd Efendi, (miktar olarak) Arapça şiirleri kadar olmamakla birlikte Farsça şiirler de yazmıştır. İslâm hukuku ile ilgili kendisine sorulan konularda sorunun diline, manzum veya mensur oluşuna göre cevaplar vermiştir. Bunlar arasında, manzum birtakım Farsça cevaplar da vardır. Kanunî Sultan Süleyman'a bir vesile ile yazdığı şu kıt'a örnek olarak kaydedilebilir :

Hakkâ nazar-ı şâh-ı cihan hakbînest
Ra'yeş sened-i şer'u 'ımâd-i dînest
Nezd-i 'ukalâ în mesel-i dîrinest
«Herkâr ki Husrev bikuned şîrin est».

(Asıl gerçek, gerçeği gören cihan padişahının görüşüdür
Onun fikri ve görüşü şeri'atin senedi, dinin ise direğidir.

Eskilerin söylediği bir atasözü vardır :

«Padişah her ne yaptı ise doğrudur, iyidir»).

Arapça şiirleri son derece beğenilen Ebussuûd Efendi'nin Türkçe manzumeleri bazılarınca aynı ölçüde takdire değer bulunmamıştır. Türkçe şiirlerini daha çok ilim kuvvetiyle söylediği ve lirik olmadığı ileri sürülmüştür. Lâkin oğullarından birinin ölümü üzerine yazdığı bir mersiyesi ve gençlik yıllarında irticalen söylediği bir şiirinde olduğu gibi **duygulu** şiirlerine tesadüf edilmektedir.

Güzellerin övülmesiyle ilgili bir soruya verdiği cevap Ebussuûd Efendi'nin ince bir şiir zevkine sahip olduğunu göstermektedir :

«Terket hevâ-i şi'ri ki, sevdâ-yı hâmdır
Sihr-i helâl olursa demem kim harâmdır».

(Şiir yazma arzu ve hevesini bırak, çünkü bu ham-hayalden başka bir şey değil;

Yerinde söylenmiş gerçek şiir olursa ona da haram demem).

Ayrıca, Ebussuûd Efendi, Kara Çelebi diye anılan Muhyiddin Mehmed Efendi'yi güzel bir dörtlüğünden hoşlanarak korumuş ve verdiği bir fetva ile de Hâfız Divanı'nı yakılmaktan kurtarmıştır. Özellikle Hâfız Divanı hakkındaki fetvası iyice okunur ve düşünülürse görülür ki Ebussuûd Efendi, bu büyük şairi okumuş ve ondan gerçekten zevk almıştır.

Bunun bir sonucu olarak da, Hâfız Divanı'nı fetvasıyla bağnazlara karşı korumuştur.

Verdiği fetva ile adı geçen divanı mahkûm olmaktan kurtaran Ebussuûd Efendi için Goethe bir manzume yazmış ve onu bu güzel ve isabetli kararından dolayı kutlamıştır. Onun fetvaları arasında lâtifeli ve nükteli bazı beyitlere de rastlanmaktadır.

Kadrî tarafından tanzîr edilen gibi redifli Türkçe şiiri, yaşlılıktan yakınmayı ifade etmektedir. Tamamı 47 beyit olan bu manzume şöyle başlamaktadır :

Gitti hengâm-ı şebâb elden dem-i vuslat gibi
Geldi eyyâm-ı meşîb irdi şeb-i firkat gibi.

(Gençlik çağı tıpkı vuslat anı gibi hemen gelip geçti
Yaşlılık günleri de geldi çattı ayrılık gecesi gibi).

Daha önce de temas edildiği gibi, oğullarından birinin ölümü üzerine söylediği mersiye, devrine göre sâde bir dil kullandığına delildir:

Gel ey huceste -hısâl ü melek- cemâlim gel!
Tükendi hasret ile takat ü mecâlim gel!
Seni bekada koyup ben fena bulam dirdim,
Vücûd bulmadı endîşe-i muhalim gel!
Seninle milk-i vücûdum tamam âmir idi,
Yıkıldı cümleten oldı harâb hâlim gel!
Bu ruzgâr ise ey ebr iden yaşın seylâb,
Beni de ağladan oldur, ağlaşalım gel!
Niyâz ü dâ'vet eyledin tamam ey dil!
O yâr gelmedi, gel bârî biz varalım gel!
(Gel ey iyi huylum melek-yüzlüm gel!
Hasretle bitti gücüm kuvvetim gel!
Seni dünyada bırakıp yerine ben öleyim der idim,
Ne yazık ki gerçekleşmedi bu düşüncem gel!
Seninle varlık ülkem tamam en mamur olmuş idi,
Şimdi yıkıldı tamamen hâlim harab oldu, gel!
Ey bulut, seni ağlatan, göz yaşlarını akıtan bu esen rüzgâr ise,
Odur beni de ağlatan, beraber ağlaşalım, gel!
Maksadın yalvarıp yakarmaksa ey gönül! Tamam yalvardın.
O sevgili gelmedi, bari biz gidelim gel!)

Aşağıda verilen **mülemma**[2] Ebussuûd Efendi'nin en güzel şiirlerinden biridir:

Yâ Râhıme' l-halâik aslıh ümûranâ!
Yâ rabbenâ bifadlik temmim kusûranâ!

---

(2) Bir mısra'ı veya bir mısra'ın bir kısmı başka bir dil ile (Farsça-Arapça) yazılan şiir, manzume.

Kaldı miyân-ı zulmet-i gaflette kalbimiz
Min dav'i nûr-i zikrik nevvir sudûranâ !
Şol dem ki, hâke sala bizi sarsar-ı ecel,
İc'al mine' l-cinâni riyâdan kubûranâ !
Bir köprüdür bu cihan kim gelüp geçer,
Bi' l-emni ve's-selâmeti 'c'al 'ubûranâ !
Rûz-i cezâda cem' ola emrin ile halk
Yessir lenâ biehl-i ne'îmin hudûranâ !

(Ey bütün yaratıkları esirgeyen Allahım ! İşlerimizi düzelt.

Ey Rabbimiz ! Kusur ve eksiklerimizi lutfunla tamamla !
Kalbimiz kaldı gaflet karanlığında,

Seni anmanın nurunun ışığıyla gönüllerimizi aydınlat !
Bizi ecel rüzgârı toprağa saldığı zaman

Kabirlerimizi cennet bahçelerinden bir bahçe eyle !
Bu cihan bir köprüdür herkes gelip geçer,
Yâ Rab ! Geçişimizi selâmet ve emniyetli kıl !

Bütün insanlar emrinle Kıyâmet günü toplandığında
Cennet ehli ile beraber olmayı bize nasib eyle !)

Ebussuûd Efendi, Türkçe nesirde devrinin en ağdalı üslûbundan en sade ifadesine kadar her sahada kalem oynatmıştır. Tebrik için Kara Ahmed Paşa'ya yazdığı bir mektup eskiden yazı dilinde kullanılan bütün özellikleri içine alan bir örnektir. Oğlu Ahmed Çelebi'ye yazdığı Tezkire üslup itibariyle son derece açık ve samimidir. Onun en sade yazıları **Duânâme** isimli eserindedir. Bu eseri geniş bir halk kitlesinin okuyup anlamasını isteyen Ebussuûd Efendi, bugün bile oldukça sade diyebileceğimiz bir dil kullanmıştır.

Ebussuûd Efendi'nin Arapça nesrindeki kudretine, tefsirinden başka örnek vermeye gerek yoktur. Dokuz büyük cilt tutan tefsirini akıcı bir dille kaleme almış, sadece baş kısımlarda ve daha ziyade giriş bölümünde sanatlı bir nesir kullanmıştır ki bu da üç-beş sayfayı geçmemektedir.

C — İLMÎ KİŞİLİĞİ :

Osmanlı İmparatorluğu'nun en zengin olduğu ve sınırlarının alabildiğine genişlediği bir dönemde yetişmiş olan ve **Hoca çelebi** diye anılan **Ebussûd Efendi**, devrindeki bilginlerce çok övülmüş, adına kasîdeler yazılmış; edebî kudreti, tefsir ve İslâm hukukundaki üstünlüğü ile ün yapmış bir şahsiyettir.

Kaynaklara göre kendisi ; devrinde kalemle kılıcı birleştirmiş, servet ve makamın imkânlarını en iyi şekilde ve ilmin hizmetinde kullanarak ölmez eserler ortaya koymuştur. Tefsiri, ona haklı bir şöhret kazandırmış ve kendisine **«Hatîbü'l-Müfessirîn»** (müfessirlerin **piri**) ünvanı verilmiştir. Büyük bilgin İbn Kemâl'in öğrencisi olduğu halde onu kat kat geçmiştir.

Mir'âtü' l-Kâinât isimli eserin yazarına göre, dünya Hz. Muhammed'den beri böyle bir bilgin görmemiş ve kendisi bilginlerce **İkinci Ebu Hanife** ve **Müftiyü's-Sakaleyn** (İnsanlara ve cinlere fetvâ veren âlim) diye anılmış ve devrinde geçerli olan bütün ilimlerde söz sahibi olmuştur. Yaşadığı dönemde Hanefî mezhebinin en üst düzeyde temsilcisi olma şerefi ona aittir. Durmadan çalışmış, birtakım hukukî problemlerde tercihler yaparak; eskilere bakıp yeni bazı hukukî sonuçlar ortaya çıkarmış ve bu konuda tam yetkili bir kişi olduğunu isbat etmiştir.

Bir gün Ebussuûd Efendi ile Hoca Hâfız Taşkendî'nin hazır bulundukları bir mecliste **temsilî istiâre**'den söz açılmış ve bu iki bilgin arasında başlayan tartışma beş saat **sürmüştür**.

Padişahların özellikle Kanunî'nin Ebussuûd Efendi'ye gösterdiği hürmet anılmaya değer. Kanunî Sultan Süleyman

devrinin en çok sözü geçen kişilerinden olduğu halde -daha önce de ifade edildiği gibi- politik işlere karışmaktan uzak duran Ebussuûd Efendi'nin zaman zaman görüşünü almış ve uğurlu olacağı düşüncesiyle Süleymaniye Camii'nin temel atma töreninde mihrabın temel taşını ona koydurmuştur. Kanunî'nin Niş'ten yazıp gönderdiği şu mektup bu konuda kuvvetli bir belgedir:

«Halde hâldâşım; sinde sindâşım, ahiret karındâşım, tarik-ı Hak'da yoldaşım, Molla Ebussuûd Efendi hazretlerine düây-ı bîhad iblâğından sonra; nedir haliniz ve nicedir mizac-ı lâzimü' l-imtizacınız? Hazreti Hak, hazîne-i hafiyyesinden kemâl-i kuvvet, nihâyet-i selâmet müyesser eyleye. Bimennihi ve keremihi lütuflarından niyaz olunur ki, evkat-ı mübârekede bu muhlislerin kalb-i şerîften ihraç ve iz'âc itmeyeler. Ola kim kâfir-i hâk-sâr münhezim ve mükedder ve asâkir-i İslâm umûmen mansûr ve muzaffer olup rızâullaha muvafık ola. Ed-Duâ, sümme' d-duâ, bende-i Hudâ Süleymân-ı bî-riyâ»,

(Halde haldaşım, yaşta akranım, ahret kardeşim, hak-yolda arkadaşım olan Ebussuûd Efendi'ye sonsuz duâlar sunduktan sonra, durumunuz nedir, nasıldır sıhhatiniz, sağlığınız? Allah, gizli hazinesinden eski gücünüzü ihsan etsin, sonsuz sıhhat, afiyet ve selâmet nasip etsin! Onun bereket ve keremiyle lutfen, mübârek vakitlerde bu acizlerini kalplerinden çıkarmayıp unutmayalar. İnşallah düşman yerle bir olur, yıkılır ve üzüntüsünden yok olur; İslâm ordusu da tamamen galip ve muzaffer olup Allah'ın rızasına uygun hareket etmiş olur. Dâima duâcı olan riya ve gösterişten uzak ve samimi olan Allah'ın kulu Süleyman).

Devrinde, bir konu üzerinde bilginler ihtilâfa düşünce Kanunî, Ebussuûd Efendi tarafını tutmuştur ki, bu da onun şeyhulislâma karşı olan sempatisinin güzel bir örneğidir.

Babasının, bürokraside yaptığı atamaları olduğu gibi kabullenen ve kimseyi makamından uzaklaştırmayan sultan II.

Selim, Ebussuûd Efendi'ye de son derece saygılı davranmış, hatta çok sevdiği yakın dostu (musâhib) Celâl Çelebi'yi onun isteği üzerine saraydan uzaklaştırmıştır.

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi kaynaklar, Ebussuûd Efendi'yi vakar sahibi, sade giyinen, bulduğunu yiyen, Hz. Peygamber'in arkadaşları olan sahabe yolundan ayrılmayan, çevresindekilere son derece yumuşak davranan, dünyaya ve maddi menfeatlere aşırı düşkün olmayan bir kişi olarak tarif etmektedirler. Bununla beraber - yine kaynakların ifadesine göre - toplantılarda heybetinden kimsenin ağzını açamadığı ve sözlerinin saygıyla dinlendiği bir kişi idi. Ona gösterilen saygı ve sahip olduğu otoritenin tek kaynağı, elbette ilim ve bir de onun ihlâsı idi.

Tarihçi Peçevî (ö. 1649), makam ve haysiyetini koruma konusunda çok titiz davranan şeyhulislâm Ebussuûd Efendi'yi sert mizaçlı olmakla itham eder. Buna sebep olarak da, haklı olarak gücendiği Arapzâde Muhyiddin Efendi'yi, görevinden alarak Bursa'ya sürgün ettirmesindeki ısrarını gösterir.

Gayet yumuşak ve mülâyim bir tabiata sahip olan Ebussuûd Efendi'nin gerektiğinde sert davrandığı da olmuştur. Bilindiği üzere, Zenbilli Ali Cemâlî Efendi, Yavuz Sultan Selîm'in huzuruna girerken yüksek sesle : **«Allah zalimleri sevmez»** âyetini (Âl-i 'Imrân, 3/57, 140) okuyarak padişâhı uyarırmış. Ebussuûd Efendi de, bir cinayet meselesinde cemaatle namaz kılmadığından dolayı Kanunî Sultan Süleyman'ın şahidliğini kabul etmemiş ve din hükümlerini korumadaki titizliğini ortaya koymuştur.

Ebussuûd Efendi son derece çalışkan bir şahıs idi. Müderrisliği (profesör) süresince, tatil günleri dışında, asla derslerine gelmemezlik etmezdi. Şeyhulislâm olduğu dönemde ise hergün fetva verir veya bazı hukukî problemlere çözümler getirirdi. Konağı herkese açıktı. Dileyen, dilediği zaman gider, sorusunu sorar cevabını alırdı.

Genç yaşta (26) müderris olup ders vermeye başlayan Ebussuûd Efendi, durup dinlenmeden çalışmış ve binlerce öğrenciye hocalık yapmıştır. II. Selim, III. Murad ve III. Mehmed devirlerindeki önde gelen ilim adamlarının hocasıdır. Talebeleri arasında bir çok şair, edip, şeyhulislâm, yüksek kademelere terfi etmiş devlet adamı ve bürokrat vardır.

Eskiden, çok çalışan ve çok kitap okuyarak vaktini değerlendirenlere, çalışkanlığını takdir ve ifade makamında: **«Ebussuûd torunu musun ?»** derlermiş. Bugün, belli yaşın üzerindekilerin bildiği bu cümle bile, Ebussuûd Efendi'nin gayretini göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Ebussuûd Efendi, dini hükümleri çok iyi bilen, sağlam karakterli, kimseye haksızlık etmeyen, hatır için söz söylemeyen bir kimse idi. Kıbrıs fethi münasebetiyle, verdiği fetvadan dolayı tarihçi Hammer onu **«anlaşmaları ve sulhü»** bozmakla itham ederse de, bu tamamiyle yersiz bir iftiradır. Zira o tarihte Mısır'a giden Osmanlılara ait ticaret gemileriyle, hacıları taşıyan yolcu gemileri sürekli bir şekilde Kıbrıs korsanlarının saldırısına uğruyor ve Dalmaçya'da sınır ihlal ve tecavüzlerinin ardı arkası kesilmiyordu. Konuyla ilgili fetva dikkatlice okunursa görülür ki, Ebussuûd Efendi, barışın ancak bütün Müslümanlara faydalı olduğu sürece meşru ve geçerli sayılacağını, aksi takdirde bunun Müslümanlar aleyhine düşman elinde bir koz olacağını ileri sürüyor ve anılan bu anlaşma ve sulhun Venediklilerce çiğnendiği için bozulabileceğini söylemektedir. Fetvasını gayet sağlam esaslara bağlayan ve Peygamberimiz döneminden örnekler de veren Ebussuûd Efendi'ye Hammer'in yönelttiği bu eleştiri tamamen yersiz olduğu gibi Hıristiyanlık tutucu ve bağnazlığından başka bir şey de değildir.

Bazı şairler, Ebussuûd Efendi için övgüler (medhiye) söylemişlerdir. Bunlardan, öğrencisi büyük şair Bakî (ö. 1008/1599)'nin mersiyesinden birkaç beyti örnek olarak aşağıda veriyoruz:

Ser-i efâzıl-ı âfâk müftî-i âlem,
Sipihr-i fazl u kemâl âfitâb-ı câh ü celâl
İmâm-ı saff-ı efâzıl Emîr-i hayl-i kirâm
Emîn-i dîn ü düvel Hâce-i huceste-hısâl
Ebû Hanîfe-i sânî Ebussuûd ol kim
Fezâil içre olupdur efâzıl ana 'ıyâl

(Ün yapmış üstün ilim adamlarının başı ve kâinat müftüsü,
Kemal ve faziletin seması, otorite ve makamın güneşi.
Âlimlerin önderi, cömertler zümresinin başı,
Din ve devletin güvencesi, güzel huyların nümunesi.
İkinci Ebû Hanîfe sayılan o Ebussuûd ki,
Tam bir fazilet örneği, diğer bilginler onun çocukları).

Ebussuûd Efendi'nin ilmî şahsiyetini ortaya koymak için verilen bu kısa bilgiler de göstermektedir ki o, Osmanlı döneminde yetişen sayılı bilginlerden biridir. Elimizdeki eserleri onun, İslâm hukukuna ve tefsire yaptığı hizmetleri ispata yeter belgelerdir. İlim dünyasına kazandırdığı eserleri ve yaptığı hizmetlerden dolayı ona ne kadar teşekkür edilse buna fazlasıyla lâyıktır.

İslâm Hukukuna Hizmetleri: Ebussuûd Efendi, tefsir ve edebiyat alanındaki ilmî gücü yanında özellikle Türkiye'de devrinin İslâm hukuk otoritesi olarak tanınmaktadır. Adının anıldığı hemen her yerde **fıkıh** ve **fetvâ** hatıra gelmektedir. Hicrî takvim hesabıyla 30 yıl devam eden şeyhulislâmlığı esnasında verdiği fetvalar ve fetva vermede gösterdiği üstünlük ilim çevrelerince bilinmektedir.

Kendisine yöneltilen sorular manzum ise cevabı da (aynı vezin ve kafiye ile) manzum; müsecca 'nesir ise müsecca' nesir; Arapça ise Arapça, Farsça ise Farsça; Türkçe ise, cevabı da Türkçe olurdu.

Arapça Bir Fetvâ Örneği :

Soru : — «Ma kavlu Mevlânâ ve seyyiduna ve kudvetuna ve muvaddıhu müşkilâtinâ ve fâtiku ratki mu'dalâtina, Ka'betü'l-Mecdi ve'l-Kemâl, kami'z-zeyğı ve'd-dalâl, nikabü'l-ulemâi'l-e'lâm ve şeyhu meşâyihı'l-İslâm, lâ-zâlet de'aimü'ş-Şer'i şâri'aten bi yümni vücûdihî...»

[«Allah'ın hoşnutluğunu gözetmeksizin kendi bozuk fikir ve batıl icadlarına göre **Lâilâhe illallâh** sözünde, bazen fazlalık, bazan da noksanlıklar yaparak, ses sanatının kurallarına uygun hareket etmek suretiyle onu tahrif edip bozan ve bu tür bir davranışı kendilerine âdet edinen kimseler hakkında şeyhulislâm hazretlerinin görüşü nedir?» (özet olarak)].

Cevap : — «Ma zükire emrun muhtere'un mekrûh, ve mekrun mübtede'un bi'semâ mekrûh!.. ve'l-tehakû billezîne yuharrifûne'l-kelime 'an mevâdı'ıhi fe yec'alûne tilâvete'l-Mesânî ke terennumâti'l-eğânî fe vallâhi enzelehâ bi'l-hakkı'l-mübîn...».

[«Bu çok kötü bir icattır. Bunu yapmakla onlar kendilerini uçuruma atmışlardır. Allah'a andolsun ki, bu huylarından vazgeçmezlerse, kendilerine can yakıcı bir ceza gelecektir. İnanmış kişilere (mü'min) önerilen şey, üzerinde bir değiştirme ve bozmaya gitmeden (tebdîl ve tağyîr), güzel sesle Kur'ân okumalarıdır» (öz olarak)].

Farsça Bir Fetvâ Örneği :

Soru : — «Şeyh-i İslâm 'umde-i fuzalâ
Hâce-i dîn ü da'ver-i dünyâ
Müftiy-i 'asr ü kudve-i âlem
Çe nüvîsed cevâb-ı în fetvâ
Zeyd der-hâlet-i kemâl-i bülûğ
Gûyed ez rûy-i ihtimâm temâm

Tâ be-deh-sâl her zenî hahem
Be-talâk-ı selâs bâd haram...»

(İslâm'ın önderi, fazîlet sahiplerinin temel direği,
Dinin üstadı, dünyanın hakimi;
Yüzyılın müftüsü, yaratıkların imamı,
Ne yazarsın bu fetvânın cevâbına?..
Zeyd bülûğ çağına erdiği zaman,
Ciddi olarak: «On yıla kadar isteyeceğim her kadın
Üç talâk ile haram olsun» derse bu yeminin
Feshi veya inhilâli İmamın kavline göre
Mümkün müdür?).

Cevap : — «Ger husus-ı 'ibâret-i hâlif
În çünîn şod be-vakt-i Sevk-i kelâm
Be-taleb-i mey neşod yemîn münhal
Be'd'az ân 'akd mîresed temâm
Bî tereddüt be-mezheb-i dîgerân
Bî tevakkuf be-ğayr-i re'y-i İmâm...».

(Talep ile yemin münhal olmaz.
Akit sıhhate ulaşır ve tamam olur.
İmam A'zam'ın görüşü müstesnâ,
Bu meselede diğer mezheplere göre
Hiçbir tereddüt yoktur).

Âşık Çelebi (ö. 1520)'nin Ebussuûd Efendi'den bizzat duyup anlattığına göre o, hayatında iki defa işlerin yoğun olması sonucu, sabah namazından sonra oturmuş ve kendisine sorulan sorulara cevap vermeye başlamış ve ikindi ezanına kadar bitirmiştir. Sayıldığı zaman birinde 1412, diğerinde 1413 fetvânın yazılmış ve imzalanmış olduğu anlaşılmıştır. Bu sayılar, normalin üstündedir. Bir kişinin günde bu kadar fetvâ yazması biraz zordur. Ama şeyhulislâmın yardımcıları vardır. Bu işle uğraşan ve eleman sayıları her an değişen birimleri bulun-

maktadır. Bu birimlerin ortaklaşa çalışması sonucu bir günde bu kadar fetvânın yazılmış olması düşünülebilir.

Ebussuûd Efendi, tedbiri elden bırakmayan bir kişidir. Devrin şartlarına, zaman ve zemine daima dikkat etmiş, halkın örf ve âdetlerini hesaba katmayı asla ihmal etmemiştir. Müsamahakâr bir zihniyete sahip olduğuna şunlar örnek verilebilir: Şeyhulislâm olmasından az önce, kahvenin haramlığına fetvâ verildiği ve İstanbul'a kahve getiren gemiler deldirilmek suretiyle yükleri denize boşaltıldığı halde, halkın (biraz olsun) kahveye alışmış olmasını dikkate alan Ebussuûûd Efendi, kahve aleyhine fetvâ vermemiş; **«hayâl-i Zıll»** denilen ve daha sonraki zamanlarda da çok yaygın hale gelen **karagöz-ortaoyunu** hakkında sorulan bir soruya da, «ibret için nazar edip, ehl-i hal fikriyle tefekkür» etmek şartıyla izin vermiştir.

Ebussuûd Efendi'nin dar görüşlü hukukçularla mücadele ettiğini ve bunlardan Çivi-zâde Muhyiddin Mehmed Efendi ile Birgili Mehmed Efendi arasında geçen bazı konulara daha önce temas etmiştik.

Kanunî Sultan Süleyman devrinde Ebussuûd Efendi'nin, devlete ait konuları din kurallarıyla bağdaştırdığı, timar ve zeametlere dair çıkarılan kararların çoğunluğunun onun fetvâlarına dayandığı veya o fetvâlarla desteklendiği bilinmektedir.

Toprak rejimine ait olan ferman ve fetvâları **Kanunnâme** adıyla anılan bir kitapta toplayan Defterdâr Mehmed Çelebi, Ebussuûd Efendi'nin fikrine katılarak **Memâlik-i İslâmiyye**'de (İslâm ülkelerinde) üç türlü arazi kabul etmektedir. Daha sonraki yüzyıllarda yetişen bir çok idareci de, Osmanlı kanunlarının ortaya çıkarılmasına ya doğrudan kanunu yapıp sultanın onayına arzetmek veya verilen fermanların, dine, evvelce yapılmış olup din kurallarına aykırı düşmeyen mevcut nizamlara, o günün örf ve âdetlerine uyup-uymadığını kontrol ede-

rek verdiği fetvâlarla kabul veya reddeden Ebussuûd Efendi' nin yaptığı hizmeti saygı ve şükranla karşılamışlardır.

Şu da hatırdan çıkarılmamalıdır ki, **Kanunî Sultan Süleyman** İslâm dininin arazi ile ilgili hükümlerini esas olarak ele almış, ortaya koyduğu kanunları da (Kânunnâme) ülkenin en büyük hukukçularından olan Ebussuûd Efendi yapmıştır. Elde mevcut kânunnâmelerde çeşitli problemler ve bilhassa toprakla ilgili fetvâların, dini ölçüler içerisinde yerel örf ve âdetlere dayandığı da, anlaşılmaktadır. Bu kanunların yapılmasında Ebussuûd Efendi'nin oynadığı rol, tarihçilerce ve özellikle Hammer tarafından takdirle karşılanmaktadır. Bugün Başbakanlık arşivinde bulunan (defter no. 987) **Budin Kanunu**, bizzat Ebussuûd'un kendi el yazısı ile yazılmış olup imzası da bulunmaktadır. **Üsküp** ve **Selânik** Livaları kanunlarında görülen yazı stili de[1] Ebusuûd Efendi fetvâlarında görülen yazı stilinin aynıdır ve bazı araştırıcılara göre bunların da Ebussuûd'a ait olduğu kabul edilmektedir.

Kanunî Sultan Süleyman, eskiden çıkarılan veya yeniden yapılan kanunlar hakkında, muhtemel her türlü itirazı önlemek maksadıyla Ebussuûd Efendi'den fetvâlar almış ve birçok konuda olduğu gibi, arazi konularının da din kurallarıyla çelişmediğini ilân noktasında bu büyük hukukçunun yetki ve selâhiyetine dayanmıştır. Böylece, kanunlar ve kanunlaştırma hareketlerinden dolayı yapılması muhtemel hücumların büyük ölçüde önüne geçilmiş; devlet, bu tür şeylerle zaman kaybetmekten kurtarılarak esas fonksiyonlarına rahat bir şekilde devâm etme fırsatı kazanmıştır ki, Ebussuûd Efendi'nin bu yoldaki gayretleri de gerçekten unutulmaması gereken hususlardan biridir.

---

(1) Ank. Tapu ve Kadastro Umum Md.ğü, defter no. 160.

D — ESERLERİ :

Ebussuûd Efendi'nin yazmış olduğu eserler, tefsir, hadis ve İslâm hukuku (fıkıh) alanlarındadır. Bu üç sahadan tefsir ve İslâm hukuku ile ilgili olanlar daha çok dikkatimizi çekmektedir ve şunlardır :

1. **İrşâdü'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâyâ'l-Ki'âbi'l-Kerîm :** Bu eser, Ebussuûd'un bütün İslâm dünyasınca bilinen tefsiridir. Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisinde, yüzyıllar boyu önemli ilmî ve edebî hareketler kaydedilmiştir. Bu arada Kur' ân'ın tefsiri ile uğraşan bilginlerin sayısı bir hayli fazladır. Ancak, Kur'ân'ın tam tefsirini yazanların sayısı azdır. Büyük çoğunluk, geçmiş asırlarda meydana getirilmiş tefsirlere **«hâşiye»** veya **«ta'lîka»** yazmışlardır. Kur'ân'a tam tefsir yazanların başında Ebussuûd Efendi'yi görüyoruz.

Ebussuûd Efendi'nin adını ebedîleştiren ve ününü dünyaya duyuran, hiç şüphesiz onun tefsiridir. Her dönemde beğenilip övülen bu eserin değişik zamanlarda yapılan baskılarından ayrı olarak kütüphanelerde, özellikle İstanbul kütüphanelerinde oldukça fazla ve güzel yazmaları vardır. Eserin en son yapılan baskısı, büyük boyda olup, dokuz cilt ve 3.000 sayfa civarındadır. Ebussuûd Efendi'nin en önemli iki kaynağı, büyük **filolog** ve **müfessir** Zemahşerî (ö. 538/1143)'nin **Keşşâf** isimli tefsiri ile Beyzavî (ö. 682/1283)'nin **Envâru't-Tenzîl'**idir. Bu eser buna rağmen bazı bilginlere göre kaynağı durumunda olan bu tefsirleri aşmıştır. Onlar kadar medrese ve ilim çevrelerinde şöhret sahibi olmaması ise, tamamen zaman faktörüyle ilgilidir.

Ebussuûd Efendi, Kanunî Sultan Süleyman adına yazdığı bu Arapça eserini nasıl yazdığını, **önsöz diyebileceğimiz** giriş kısmında açıklamaktadır. Gençlik yıllarından beri tefsir yazmaya çok istekli olan Ebussuûd Efendi bir türlü buna fırsat bulamaz. Sürekli bir fırsat arar ve ıstırabını da şu satırlarla belirtir: «... Yapılacak işin büyüklüğü beni tereddüde sevketti. Aradan aylar, yıllar geçti. Meşguliyetin çokluğu, muharebelerde, seferlerde ve beldelerde dolaşmam bu işe imkân vermedi. Baktım ki fırsat elden gidiyor, hayat güneşi sönüyor; artık meşgalenin çokluğuna bakmadan arzu ettiğim kitabı yazmaya karar verdim ve Allah'a sığınarak işe başladım».

Bu eserinden dolayı Ebussuûd Efendi'ye **«Hatibü'l-Müfessirîn»** (tefsir yazanların hatibi) ünvanı verilmiş, hatta ona **«Diyâr-ı Rûm (Anadolu)'un Zemahşerîsi»** dir diyenler bile olmuştur.

Tarihçi Âli, bu eserden söz ederken Kâdî ve Keşşâf tefsirlerini **«evvel ve sânî»** addedenlerin (birinci ve ikinci kabul edenlerin), Ebussuûd Efendi'nin **«eser-i mu'teberesini sâlis»** (üçüncü) olarak saydıklarını söylemektedir.

Eser bitirildikten sonra, iki nüshası Mekke ve Medîne'ye gönderilmiş, öğrencilerin istinsah (kopya) etmesine izin verilmiştir.

Bazı bilginlere göre bu tefsirde, Kur'ân'ın belâğat yönleri (edebî üstünlükleri), daha önce yazılmış tefsirlerin hiçbirinde görülmeyen bir tarzda gayet güzel ve mükemmel bir şekilde ele alınıp incelenmiş, Ehl-i Sünnet'in inanç esasları en güzel şekilde ortaya konulup değerlendirilmiş olmasından dolayı belâgata ve akideye ağırlık veren en güzel eser olarak kabul edilmiştir. Ebussuûd Efendi'nin bu eserin mukaddemesinde kullandığı ve edebî sanatlarda gösterdiği dirayet birkaç yüz cilt esere denk kabul edilmiştir.

Tefsirlerde yer alan bazı asılsız haberlerin kaynağı kabul edilen Kelbî (ö. 146/763) ve Mukâtil (ö. 150/767)'den nakil yapan ve eserlerine peygamberimize ait olmayan sözleri **hâdîs**'miş gibi alanlar arasında bulunan Ebussuûd Efendi de haklı olarak tenkid edilmiştir.

Ebussuûd Efendi tefsirini yazarken, önsözde bizzat belirttiği gibi, Zemaşerî'nin Keşşâf'ı ve Beyzâvî'nin Envâru't-Tenzîl'inden geniş ölçüde faydalanmış, buna mukabil, eserlerin adını veya iki yerin dışında yazarlarını anmamıştır. Aynı şekilde yararlanıp da adını anmadığı bir üçüncü eser de Fahreddîn er-Râzî (ö. 606/1209)'nin **Mefâtîhu'l-Gayb** adlı büyük tefsiridir.

Tefsiri Üzerinde Yapılan Bazı Çalışmalar:

Kanunî Sultan Süleyman'ın yakın ilgisiyle kısa zamanda tamamlandığını söylediğimiz Ebussuûd tefsiri, o günden bu yana ilim çevrelerinde el üstünde tutulmuş bir eserdir. Şöhretine ve hakkında söylenen övgülere rağmen bu tefsire, Beyzâvi ve Zemahşerî'nin tefsirlerine yazılmış olan **şerh, haşiye** ve **ta'lîka** adı verilen tamamlayıcı, yazarın maksat ve meramını açıklayıcı çalışmalar yapılmamıştır. Bunun çeşitli sebepleri vardır :

Ebussuûd tefsiri, yazılış tarihi itibariyle daha sonra olduğu için onlarda eksik olan, tamamlanması gerekenleri bizzat kendisi tamamlamıştır ve Beyzâvî ve Zemahşerî tefsirlerine yazılan şerh ve haşiyeler, Ebussuûd tefsiri için de kullanılabilmektedir. Bu çalışmalardan birkaçını veriyoruz :

1) Zeyrek-zâde diye bilinen Muhammed İbn Muhammed el-Hüseynî, Ebussuûd tefsirinin **dîbâcesini** (giriş, önsöz) şerhetmiştir;

2) Manisa/Akhisarlı Ahmed er-Rûmî (ö. 1041/1631)'nin Rûm suresi (30. sure)'nden Duhân suresi (44. sure)'ne kadar olan kısmına **ta'lika**'sı vardır.

3) İbn Abdüllatîf el-Kudsî adıyla meşhur olan şeyhulislâm Radıyyüddin Muhammed İbn Yûsuf'un «**Hâşiye 'alâ Tef-**

şîri'l-Beyzâvî ve'l-keşşaf ve Ebisuûd el-Müftî»[1] adında oldukça hacimli bir **haşiye**'si vardır.

Yazma halinde olan bu eserin İstanbul Bayezit umumî kütüphanesi Veliyyüddin Efendi kısmında 310 numarada kayıtlı bir nüshası vardır. Kur'ân'ın başından En'âm suresinin sonuna kadar varan bu eserde yazar **«Kâle'l-Keşşâf»** (Keşşâf der ki) diyerek Zemahşerî'nin, **«kâle'l-Kâdî»** (Kâdî der ki) diyerek Beydâvî'nin ve **«kâle'l-Müftî»** (Müftî der ki) diyerek de Ebussuûd Efendi'nin bir konudaki görüşlerini aktarmış ve bunlar arasında **«ekûlü»** (Ben de derim ki) demek suretiyle de kendi görüşlerini ortaya koymuş, tercihler yaparak tenkidlerini de belirtmiştir.

Görebildiğimiz kadarıyla yazarın bu eserinde Ebussuûd Efendi ile ilgili (tesbitleri) kısaca şöyledir :

a) Bazı yerlerde Ebussuûd Efendi'nin ifadesini, Beydâvî'ninkinden üstün bulur (v. 231^{a}),

b) Ebussuûd Efendi'nin **«kîle»** (denildi ki...) tarzında ifade ettiği ve kime ait olduğu bilinmeyen hususları açıklığa kavuşturur (v. 232^{a}-^{b}),

c) Çeşitli vesilelerle Ebussuûd Efendi'nin isimlerinden bahsettiği kişiler eğer meşhur kişiler ise, bunların biyografilerini verir (v. 232^{b}, 233^{a}),

d) Bir konuda Ebussuûd Efendi'nin sözünü naklettikten sonra, Ebussuûd'dan sonra o konuya ait en güzel fikir ve görüşü söyleyenlerin sözlerine yer verir (v. 228^{b}),

e) Yazar eserinde, üç müfessir içinde en fazla Ebussuûd Efendi'nin görüşlerine yer verir,

f) Bazı yerlerde, Ebussuûd Efendi'nin ileri sürdüğü şeylerin, diğer müfessirleri red olduğunu açıklar (v. 344^{a}),

---

(1) Beyzâvi, Keşşâf ve Müftü Ebussuûd Tefsirlerine Haşiye

g) Bazan da Ebussuûd'un görüşünü, Zemahşerî veya Beydâvî'ninki ile birlikte verir (**kâle'l-Keşşâf ve'l-Müftî, Kâle'l-Kâdî ve'l-Müftî** v. 5^b, 6^b 9^a),

h) Ebussuûd Efendi'nin tefsirinde «**bu böyle değildir, şöyledir**»; «**böyle olamaz, şöyle olur**» demek suretiyle yapmış olduğu itirazların kimlere ait olduğunu tesbit edip açıklar (v. 6^b).

4) Cevdet Bey'in ifadesinden anladığımıza göre (**Tefsir Tarihi, s. 142**), Ezher Üniversitesi şeyhlerinden İbrahim Sekâ tarafından Ebussuûd tefsirine, Enbiyâ suresine (21. sure) kadar bir **haşiye** yazılmıştır.

Ebussuûd Tefsirinin İlim Çevrelerinde Bugünkü Durumu :

Ebussuûd tefsiri, yazıldığı günden itibaren ilim sahiplerinin elinde sürekli okunmuş, tetkik edilmiş bir kitaptır. Yalnız Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde kurulmuş bulunan medreselerde, Ebussuûd Efendi'nin yaşadığı döneme gelinceye kadar Beydâvî ve Zemahşerî tefsirleri gerçekten de şaşılacak kadar fazla tutunmuş olduğu için, **onlar ölçüsünde** anılan medreselerde okunmuş ve okutulmuş değildir.

Ebussuûd Efendi, Hanefî mezhebinde olmasına rağmen Cevdet Bey'e göre eseri Mısır'daki Ezher Üniversitesi'nde ders kitabı olarak okutulmuştur.

Ezher Üniversitesi'nin muhtelif fakültelerinde, değişik maksatlar için bulunmuş olanlarla, öğrencilik yapanların anlattıklarına göre, eskiden olduğu gibi yakın zamanlara kadar ve günümüzde Ebussuûd tefsiri, hocalar tarafından öğrenciler ve araştırıcılara tavsiye edilmekte ve önemli kaynaklardan sayılmaktadır. Özellikle Kahire Üniversitesi Usulüddin Fakültesi'nde tefsir dersleri **makrû'**(okunan) ve **mukarrer** (okunması plânlanan) adıyla ikiye ayrılmakta olup, ikincinin hazırlanmasında Ebussuûd tefsiri ana kaynaklar arasında yer almaktadır ve mutlaka birkaç soru bu eserden sorulmaktadır.

Ebussuûd tefsirinin Ezher Üniversitesi'ndeki bugünkü durumu ile ilgili sorularımıza cevap verme nezaketini gösteren **Usulüddin** fakültesi sayın dekanına göre :

1. Prof. Mahmûd Ebu Dakîka, Ebussuûd tefsirini öğrencilere okutmuştur; okunacak yerlerin seçimi hocaya bırakılmıştır. Okunan yerlerden bir örnek Fatiha suresidir.

2. Üniversitenin herhangi bir fakültesinde **resmen** okunmakta olan eserler arasında yer almamakta, fakat öğrencilere tavsiye edilen önemli kaynaklar arasında bulunmaktadır.

3. Ezher'de bu tefsir üzerinde, doktora veya benzeri tarzda bir çalışma yapan Arap asıllı biri şu ana kadar henüz duyulmuş değildir.

4. Kahire Üniversitesi **Dâru'l-Ulûm** Fakültesi dekanının başvurumuza verdiği cevaba göre de Ebussuûd tefsiri, adı geçen üniversitenin fakültelerinde resmen okunan bir eser değildir, ama bazı fakültelerin tefsir bölümlerinde, öğrencilerin başvurduğu mühim kaynaklardan biridir.

Ebussuûd tefsiri, kuruluşunu yeni tamamlamış olan Libya İslâm Üniversitesi'nde de hoca ve öğrencilerin ellerinden düşmeyen bir kitaptır ve bu esere verilen değer, diğer tefsirlere verilenden daha fazladır.

Diğer İslâm ülkelerinde ve özellikle Uzakdoğu ve Güney Asya'daki İslâm ülkeleri ilim çevrelerinde ve okullarda Ebussuûd tefsirinin ne durumda olduğunu ve anılan yerlerde ne ölçüde tanındığını tespit etmemiz mümkün olmamıştır.

Eser, ülkemizde son zamanlarda ilâhiyat öğrenimi yapanlar ve din görevliliğini, görev alanı olarak seçenlerce isimleri yeni yeni duyulmağa başlayan kaynaklar arasında yer almaktadır. Şu anda hiçbir yerde, ne resmî ne de özel olarak okutulmamaktadır. Yalnız, İlâhiyat fakültesinde tefsir derslerinde

öğrenciye tavsiye edilen ve zaman zaman bazı problemlerin hallinde başvurulan kaynaklar arasındadır.

Bu satırların yazarı Abdullah AYDEMİR, Ebussuûd tefsiri üzerinde Türkiye'de ilk araştırmayı yapmış ve 1968'de biten bu çalışma Diyânet İşleri Başkanlığı'nca yayımlanmıştır (Ank. 1980). Bu çalışmadan yaklaşık beş altı yıl sonra ve 1970'li yıllarda Manisa/Akhisarlı İsmail Özdinç, Mısır'da aynı eser üzerinde bir mastır yapmış, fakat bu çalışma tarafımdan henüz görülmemiştir. Bu sebeple çalışma hakkında bilgi vermemiz mümkün değildir.

Ebussuûd'dan sonra yetişen müfessirler, yazmış oldukları eserlerinde Ebussuûd'un tefsirinden geniş ölçüde faydalanmışlardır. Bunun hemen hiç istisnası yoktur. Ebussuûd tefsirinden bu anlamda istifade edenlerin başında Arap müfessirler gelmektedir. Onlarca, gramer, âyetler ve sureler arasındaki bağlantı ve diğer konularda Ebussuûd bir otorite olarak kabul edilmiştir. Onun için, yeryer alıntılar yaparak **Ebussuûd'un** bu otoritesini ve geniş ilmini kitaplarında belirtmişlerdir ki, bu da şüphesiz onun adına büyük bir bahtiyarlıktır.

Cemaleddin Kasimî (ö. 1914) 17 cilt olan muazzam eseri **Mehâsinü't-Te'vîl** adlı tefsirinde Ebussuûd Efendi'ye geniş yer vermiştir. Bunun bir listesi için anılan eserin 17. cildine bakılabilir.

2. Ma'rûzât :

Kanunî Sultan Süleyman'ın arzusu üzerine hazırlanmış çeşitli konuları ihtiva eden ve fetvâ şeklindeki hükümleri konu alan bir risâledir. İstanbul kütüphanelerinde çok sayıda yazmaları bulunan bu eser, **Millî Tetebbû'lar Mecmu'âsı**'nda yayımlanmıştır (İstanbul 1331, I, sayı: 2, s. 337-348). Eser, soru-cevap tarzında kaleme alınmıştır.

Allah'a övgü, Peygamber Hz. Muhammed'e salât ve selâmdan sonra eser şu cümlelerle başlamaktadır ki, bir önsöz

mahiyetindeki bu cümleler Ebussuûd Efendi'ye ait değildir: «Bundan önce merhum şeyhulislâm Ebussuûd Efendi hazretlerinin, zamanın sultanı Kanunî Sultan Süleyman Hân'a, nizam-ı dîn ü devlet ve intizâm-i ahvâl-i memleket icabettirdiğinden dolayı, bazı mesâilde, *eimme-i dînden bazı müctehidîn* (rıdvânüllahi 'aleyhim ecme'în) kavilleri üzere amel eylemek münâsip olduğun arz buyurup, ol minvâl üzre amel olunmağa ferman-ı sultânî sâdır olmuştur. Kâdîler ve hâkimler ol vechile amel etmektedirler».

(Memleket idaresine ait işlerin düzgün yürümesi için bazı konulara ait büyük bilgin ve müctehidlerin görüşleri doğrultusunda şeyhulislâm Ebussuûd Efendi tarafından zamanın padişahı Kanunî Sultan Süleyman'a sunulmuş ve kabul görmüş olan bu esaslara göre hakimler *işleri sonuçlandırmakta*dırlar - **öz olarak**).

Eser, kitâbü's-salât, kitâbü'n-nikâh, kitâbü'l-cihâd, kitâbü'l-âbık, kitâbü'l-mefkûd, kitâbü'l-vakf, kitâbü'l-bey', kitâbü edebi'l-kâdî, kitâbü'ş-şehâde, kitâbü'd-da'vâ, kitâbü'l-gasb ve kitâbü'l-icâra gibi çeşitli bölümlere ayrılmıştır. Herbirinde bazan bir, bazan da daha fazla soru - cevap bulunmaktadır. Risâle, bazı din bilgini ve müctehidlerin eserlerine dayandırılmış ve gerektiği yerde isimleri de verilmiştir. Risâlenin konu edindiği meselelerden bir örnek verelim :

«**Mes'ele**: Ba'zı Müslümanlar karyelerinde aslâ mescid olmayıp, ahâlisi cemâat ile namaz kılmasalar, hâkim-i şerî'at-i şerîfe, mezbûrlara cebren mescid bina itdirüp namaz kılmakta ihmal edenleri ta'zîr lâzım olurmu?».

«**el-Cevâp**: Olur. Öyle olan karyenin ehline cebr ile mescid bina itdirüp salâta (namaz) müdâvemet itdürmek içün, vülât ve kudât-ı memâlik-i mahmiyye 944/1537 senesinde müekked ahkâm-ı şerîfe sâdır ve vârıd olmuştur. Mucibince amel olunmak lâzımdır. Ketebehû Ebussuûd».

Eserde bu fetvânın istinâd ettiği kitabın ismi ve Arapça olan metin Millî Tetebbu'lar Mecmu'âsı I, 338'de aynen zikredilmiştir.

3. **Hasmü'l-Hılâf fi'l-Mesh 'ale'l-Hıfâf**: Ebussuûd Efendi, ayaklara yapılacak meshin şekil ve şartlarından bahseden bu eserini oğlu Mustafa Çelebi için yazmıştır.

4. **Tehâfütü'l-Emcâd fî Evveli Kitâbi'l-Cihâd**: Bu risâle, şeyhulislâm Burhaneddin el-Merğînânî (ö. 593/1196)'nın, **el-Hidâye** isimli meşhur eserinin **cihâd** bölümüne yazılmış bir hâşiyedir.

5. **Me'âkıdü't-Tırâf fî Evveli Tefsiri Sûreti'l-Feth mine'l-Keşşâf** : Hicrî 948/(1541) yılında yapılmış olan **Istabor** seferinde, Rumeli Kazaskeri olan Ebussuûd Efendi, Rüstem Paşa mevâlîsinden (mevleviyyet derecesine ulaşmış ilmiye adamlarına denir) mülâzımları Hasan Bey sefer esnasında Kur'ân'ın **Fetih** sûresini okumuştu. Bu vesile ile Zemahşerî'nin Keşşâf isimli tefsirinin anılan sûresine **hâşiye** olarak bu risâleyi yazmıştır.

6. **Gamezâtü'l-Melîh fî Evveli Mebâhısi Kasri'l-Âmm Mine't-Telvîh**: Bu risâle büyük bilgin **Sadruşşerî'a** (ö. 747/1346)'nın **fıkıh usulüne** ait **Tenkîhu'l-Usûl** isimli meşhur eserinin **kasr-ı âmm** bölümüne yazılmış bir **ta'lîka**dır.

7. **Sevâkıbu'l-Enzâr fî Evâil-i Menâri'l-Envâr**: Bu risâle hicrî 710/(1310) tarihinde vefat eden Ebu'l-Berekât Abdullah en-Nesefî'nin **Menâru'l-Envâr** isimli fıkıh usulüne ait kitabının baş kısımlarına yazılmış bir şerhtir.

8. **Ta'lîka 'ale'l-Hidâye** : Bu risâle de yukarıya dördüncü olarak yazılan risâle gibi, şeyhulislâm Burhaneddin el-Mergînânî (ö. 593/1196)'nin **Hidâye** isimli eserinin **Kitâbü'l-Bey**'ine yazılmış kısa bir **ta'lîka**'dır.

9. **Fetâvâ :** Daha önce de ifade ettiğimiz gibi Hicrî takvim hesabıyla 30 yıl şeyhulislâmlık yapan Ebussuûd Efendi, bu süre zarfında pek çok fetvâ vermiştir. Onun vermiş olduğu bu fetvâların sayısını kesin olarak bilemiyoruz. İmparatorluk devrinde fetvâ vermek için başvurulması gerekli olan fetvâ kitap ve dergileri **fetvâ dâiresi**'nde bulunurdu.

Onaltıncı yüzyılda fetvâ dergisi kaleme alanlardan Müeyyed-zâde Abdurrahman Efendi (ö. 922/1516)'nin **Mecme'u'l-Fetâvâ**'sı Hâmid Efendi'nin **Fetâvâ-yı Hâmidiyye**'si ve Ebussuûd Efendi ile Zekeriya Efendi'nin fetvâları çok meşhur idi. Daha sonra gelen bilginler, bu fetvâ kitaplarıyla uzun süre fetvâ vermişler ve bunları kendilerine rehber bilmişlerdir.

Ebussuûd Efendi'nin fetvâlarını, 983/(1575) yılında vefat eden ve Bozan-zâde denilmekle meşhur olan Muhammed İbn Ahmed Efendi toplamış, bablar ve fasıllara ayırmak suretiyle düzene koymuştur.

998/(1589) senesinde vefat eden ve Veli Yegân diye maruf olan İskilipli Veli Efendi, Ali Cemâlî (ö. 932/1525), İbn Kemâl (ö. 940/1533), Sa'di ve Çivi-zâde'ninkileri de eklemek suretiyle Ebussuûd Efendi fetvâlarını toplamış ve bunları fıkıh kitaplarındaki bablara göre tertip etmiştir ki, her iki fetvâ kitabı da bilginlerce el üstünde tutulmaktadır. Bunlar içerisinde Ebussuûd Efendi'ye ait olmayan pek az sayıda fetvânın bulunabileceği ihtimalden uzak tutulmamalıdır.

Muhtelif iller ve özellikle İstanbul kütüphanelerinde yazmaları vardır. (Bkz. : **Topkapı Sarayı Müzesi Ktp.**, Üçüncü Ahmed Bl., Nr. 786; **Fatih Millet Ktp.**, Şer'iyye Kısmı, Nr. 80; Nr. 2349; **Süleymaniye Ktp.** Es'ad Efendi Kısmı, Nr. 3727).

Batılılardan da Ebussuûd Efendi fetvâları üzerinde çalışma yapanlar vardır. Meselâ, Mario Grignaschi'nin hazırladığı, «**La Valeur du Témoignage des Sujest non-Musulmans** (Dhım-

mı) **Dans L'empire Ottoman»**[2] ismindeki etüdünde konu ile ilgili olarak topladığı fetvâların çoğunluğu Ebussuûd Efendi'ye aittir.

Friedrich Selle'nin **«Prozessrecht des XVI. Jahrhunderts Im Osmanischen Reich»** adındaki doktora tezi ise[3] hemen tamamiyle Ebussuûd Efendi fetvâlarına dayanılarak hazırlanmıştır.

M. Ertuğrul Düzdağ'ın **«Şeyhulislâm Ebussuûd Efendi Fetvâları Işığında 16. Asır Türk Hayatı»** isimli, sonradan yaptığı ilâvelerle 1983'te basılan İstanbul Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü mezuniyet tezi, tamamen Ebussuûd fetvâlarına dayanmaktadır.

10. **Kanunnâme :** Ebussuûd Efendi'nin fetvâ şeklinde tertip ettiği kanunlar mecmûasıdır. Yazmaları, hemen her kütüphanede ve hususî ellerde vardır. Bu eser de **Millî Tetebbu' lar Mecmûâsı'**nda yayımlanmıştır.

11. **Mevkıfü'l-'Ukûl fi Vakfi'l-Menkûl : «Risâletü Vakf-ı Nükûd»** ve **«Risâle fi'l-Vakf»** isimleriyle de tanınan bu eser, menkul değerlerin vakfedilebileceğini ve bunun caiz olduğunu savunan ve bunu ispat için yazılmış bir risâledir. Yukarıda birkaç cümle ile işaret ettiğimiz gibi, Rumeli Kazaskeri iken **Çivi-zâde**, menkûl değerlerin vakfedilmesinin caiz ve doğru olmadığını savunan bir kitap yazmış bulunmaktaydı. Bunun üzerine Ebussuûd Efendi **Vakf-ı Nükûd'**un cevazına fetvâ vermiş ve Çivi-zâde'nin ileri sürdüğü görüşleri reddetmiştir.

Birçok din bilginini ilgilendiren bu konu hakında kalem oynatanlardan biri de, daha önce bahsettiğimiz Birgili Mehmed Efendi'dir. Bu zat, Ebussuûd Efendi'yi şiddetle eleş-

---

(2) Osmanlı İmparatorluğunda Gayr-i Müslim Tebea (Zimmîler)'nın Şehadetinin Değeri, Bruxelles, 1964.

(3) Osmanlı Devletinin Onaltıncı Asırdaki Usûl-i Muhâkeme Hukuku Wiesbaden 1962.

tirmiş ve **«Seyf-i Sârim»** isimli reddiyesini yazmıştır. Ne var ki zaman, bu konuda Ebussuûd Efendi'yi haklı çıkarmıştır.

12. **Galatâtü'l-Avâm :** Halk arasında yanlış kullanılan ve halk diline yanlış şekilleriyle geçmiş ve bu yolla belki yazı diline de girmiş bulunan kelimelerin aslını ve düzeltilmiş doğru şekillerini gösteren Türkçe bir risâledir.

13. **Tescîlü'l-Vakf :** Ebussuûd Efendi'ye ait böyle bir eserin varlığını C. Brockelmann haber vermektedir[4].

14. **Kanunü'l-Muâmelât :** Ebussuûd Efendi'nin bu isimde bir eserinin olduğunu Bağdatlı İsmail Paşa'dan öğreniyoruz (Hediyyetü'l-Ârifîn, II, 254).

15. **Risâle-i Mesh :** Meshin caiz olduğunu anlatan bir risâledir.

16. **Tefsîru Sûrati'l-Mülk :** Ebbussûd Efendi'ye ait böyle bir eseri de C. Brockelmann haber vermektedir (Gal, Supll, II, 651).

17. **Tefsîru Sûrati'l-Bakara :** Ebussuûd Efendi'ye ait böyle bir eseri de yine C. Brockelmann'dan öğrenmekteyiz (Gal, Supll, II, 651).

18. **Münşeât :** Bazı kütüphanelerde, Ebussuûd Efendi'ye ait böyle bir risâle vardır (Yazması için bkz. Es'ad Efendi Kütüphanesi, Nr. 3291).

19. **Kıssa-i Hârût ve Mârût :** Bakara suresinin 102. âyetinde isimleri geçen Hârût ve Mârût isimli iki meleğe ait kıssadan bahseden bir risâledir. Risâle, bu iki melekle ilgili Ebussuûd tefsirindeki bilgiler aynen alınmak suretiyle meydana getirilmiştir.

20. **Tuhfetü't-Tullâb fi'l-Münâzara ve Risâle fî Beyân-ı Kat'ı'l-Ilm :** Ebussuûd Efendi'ye ait böyle bir eserin varlığını da C. Brockelmann'dan öğreniyoruz (Gal, Supll, II, 651).

---

(4) Gal, Supll, II, 651.

21. **Risâle fi'l-Ed'ıyeti'l-Me'sûra :** **Duânâme** ve **Risâle-i Merğûbe** de denilen küçük bir risâledir. Yer yer âyet, hadis, hikâye ve şiire yer verilen ve bir mukaddeme (önsöz) ile yedi babtan ibâret olan küçük hacimli bir eserdir. Her babta, varsa önce âyet ve hadis alınmış, sonra sahabe (Hz. Peygamberin arkadaşları)'ndan bir veya daha fazla rivayetler kaydedilmiş ve yer yer hikâyeler de konulmuştur.

Bazı kaynaklarda ve kütüphanelerde Ebussuûd Efendi' nin «**Risâle fî Lâfzati Çelebi**» adlı bir risâlesinin de olduğu ileri sürülmekte[5] ise de bu küçük risâle Ebussuûd Efendi'nin değil, Hasan Kâfî el-Akhisârî (ö. 1030/1620)'nin olduğu tesbit edilmiştir. Aynı isimde İbn Kemal'in de bir risâlesi vardır. Ancak, Ebussuûd'un bu isimde bir eserine rastlanmamıştır.

---

(5) Bkz. Konya *Yusuf Ağa Kitaplığı*, Nr. 4888/15.

E — EBUSSUÛD TEFSİRİNDEN ÖRNEKLER:

1. Evrenin Altı Günde Yaratılmış Olması :

Bazı kutsal kitaplarda ve özellikle Tevrat'ta yaratılışın **altı günde** gerçekleştiği belirtilmiştir. Burada geçen **gün** kelimesinden, bildiğimiz hafta günleri cinsinden olan 24 saatlik zaman dilimi anlaşılmaktadır. Kur'ân'da, bu anlamı ifade için **yevm** kelimesi kullanılmıştır. Kâinât veya evrenin altı günde yaratıldığını belirten cümleler çeşitli vesilelerle Kur'ân'da yedi defa geçmektedir[1]. Kur'ân ayrıca iki yerde Arapça **yevm** kelimesinin, bizim hesabımızla 1.000 yıl[2] ve 50.000 yıl[3] gibi uzun bir dönemi kapsadığına da dikkatlerimizi çekmiştir.

Evrenin veya kâinâtın **altı günde** yaratıldığını anlatan Kur'ân âyetlerini tefsir eden bilgin ve müfessirler, buralarda geçen **gün** kelimesini, güneşin ardarda iki kez doğuşu veya batışı arasında geçen zamanla sınırlı görmüşler ve günden bu zaman aralığını anlamışlardır. Hatta haftanın hangi gününde ve meselâ pazartesi, salı, çarşamba... günleri nelerin yaratıldığını bile tek tek saymışlardır.

Ebussuûd Efendi ise bu tür âyetleri tefsir ederken konuya daha değişik açıdan yaklaşmış, çok daha geniş düşünmüş ve buralarda geçen **gün** kelimesinden bizim anladığımız 24 saatlik zaman diliminin anlaşılamayacağını, bunlardan maksa-

---

(1) A'râf suresi, 7/54; Yunus suresi, 10/3; Hûd suresi, 11/7; Fürkan suresi, 25/59; Secde suresi, 32/4; Kaaf suresi, 50/38; Hadid suresi, 57/4.

(2) Secde suresi, 32/5.

(3) Me'âric suresi, 70/4.

dın **uzun bir zamandan** (evkât) **kinâye olabileceğini** söyleme cesaret ve ileri görüşlülüğünü göstermiştir. Zira der, Ebussuûd Efendi, «Ne yerin ve ne de göklerin mevcut olmadığı yaratılışın devam etmekte olduğu bir zamanda **günden** bahsedilemez». Yani böyle bir yaklaşım Ebussuûd'a göre ilme ve mantığa ters düşmektedir. Buradaki günden 24 saatlik zamanı anlayabilmek için güneş, ay, yıldızlar ve dünyanın yerli yerince oturmuş olduğu bir düzene ihtiyaç vardır. Bu düzen olmadan âyeti bazılarının anladığı gibi güneşin (iki) doğuşu veya (iki) batışı arasında kalan zaman dilimi diye anlamak hatalı ve yanıltıcıdır.

Ebussuûd Efendi'nin yaşadığı dönemde ki, bundan yaklaşık 500 yıl önce bugün anladığımız mânâda arstonomik gelişmeler mevcut değildi. Meşhur astronom ve fizikçi Galile'nin (ö. 1642) **dünya dönüyor** dediği için Papalığa şikâyet edilip Engizisyon mahkemesinde yargılanarak idama mahkûm edilmesinden yaklaşık bir asır önce, evrenin **altı günde** yaratılmış olmasından, bugünün gökbilimcilerinin anladığı mânâda herbiri binlerce, belki milyonlarca yıl sürmüş olan **altı jeolojik** devri anlamış olması gerçekten heyecan vericidir[4].

2. Dünyanın Yuvarlak Oluşu :

Dünyanın düz veya yuvarlak oluşu, çok eski zamanlardan beri insanları meşgul etmiş ve bu hususta çağlar boyu milyonlarca kişi kafa yormuş, çok şeyler söylenmiştir. Hemen şunu ifade edelim ki, dünyanın yuvarlaklığı fikri, İslâm dünyasında Avrupa'dan ve Hıristiyan âleminden yıllar önce ele alınmıştır. Büyük din bilgini ve filozof İmam Gazalî (ö. 505/1111) İslâm âleminde ilk defa dünyanın yuvarlak olduğunu açık bir şekilde ifade etmiş, hatta ay ve güneş tutulmalarını bugünkü modern anlayışa uygun tarzda ortaya koymuştur.

---

(4) Bkz. Ebussuûd tefsiri, II, 169, 307; III, 6; IV, 96.

Buna karşılık zamanın astronomik açıklama ve araştırmaları ve bunların sonuçlarından din bilginleri de etkilenmiş, dünyanın düz ve hareketsiz olduğu, Güneş'in dünya etrafında döndüğü fikri birçoklarınca benimsenmiştir[5].

Ebussuûd Efendi, bu konuda da bir istisna teşkil eder. Büyük müfessir tefsirinde meslektaşlarının genellikle dünyanın **düz** olduğunu söyledikleri Bakara suresinin **«Allah yeryüzünü size bir döşek... kıldı»** meâlinde olan 22. âyetini[6] tefsir ederken buradaki **«döşek kılma»** nın yeryüzünün yaşanamaz biçimde son derece sert ve kayalık olmadığı gibi, balçık ve bataklık tarzında da olmadığını, ikisi arasında, üzerinde yaşamaya, oturup, kalkmaya elverişli bulunduğunu, bunun da âyette döşeğe benzetildiğini söyledikten sonra; yeryüzünün döşek kılınması, **onun gerçek anlamda tepsi** gibi bir düzlük olmadığını; **dâire** (küre) **biçiminde olan cisminin** çok büyük oluşu nedeniyle döşeğe benzetilmesinin doğru olduğunu ifade eder[7].

3. Gök Cisimlerinin Yörüngesi :

«**Gök cisimlerinin yörüngesi**» ifadesi akla dönme olayını getirmektedir. Yörüngenin olduğu yerde **dönme** eylemi var demektir. Dünyanın görülebilen veya hissedilen evrene merkez olması ve sabitliği veya Güneş'in sabit veya hareketsiz olup dünyanın onun etrafından döndüğü görüş ve tartışmaları uzun

---

(5) Örnek olarak Fahreddin er-Râzî'yi (606/1209) verebiliriz. İlmî tefsir yapanların başında sayılabilecek olan büyük bilgin, 32 ciltlik engin eserinde (II, 102, 103) dünyanın dönmediğini söylemiştir.

(6) Âyetin bütün olarak meali şöyledir: «Allah, yeryüzünü size bir döşek ve göğü de bir bina kıldı. Gökten su indirip onunla size rızık olmak üzere ürünler meydana getirdi; artık Allah'a, bile bile eş koşmayın».

(7) İrşâdü'l-'Akli's-Selîm, II, 49. Müfessir Ebussuûd Efendi benzer tarzda bir manaya da Gaşiye suresinde işaret eder; Bkz. V, 259.

zaman sürmüştür. Yasin suresinin kırkıncı âyeti de[8], bu tartışmalardan payını almıştır. Âyeti tefsir eden müfessirler de yaşadıkları dönemlerde geçerli olan nazariyelerden birine taraf olmuştur ve âyete buna göre mânâ vermişlerdir.

Ebussuûd Efendi bu nazariyelere hiç temas etmeksizin çok kesin ve kararlı biçimde âyeti şöyle açıklamıştır: «Güneş ve ay (diğer bir gramer kuralına göre de) bütün yıldızlar gayet düzenli bir tarzda ve açık bir manzara sergileyerek bir felekte (yörüngede) yüzmekte ve akmaktadırlar»[9].

Bu tefsir tarzı ile Ebussuûd Efendi, ismini bilelim veya bilmeyelim; şu anda rasad sınırının içinde veya dışında ne kadar yıldız veya gök cismi varsa hepsinin döndüğünü söylemektedir ki, evrenle ilgili en son gözlem ve araştırmalar bunu doğrulamaktadır.

4. **Başka Dünyalar :**

Kur'ân'da özellikle gökler ve yerle **(arz)** ilgili olmak üzere **yedi** rakamından söz edilir. Filolog ve müfessirler buralarda geçen 7 rakamının belirsiz bir çokluk **(kesret)** ifade ettiği hususunda görüş birliği halindedirler. Buna göre göklerin sayısı da, yerlerin sayısı da çoktur; özellikle dünya, üzerinde yaşadığımız kara parçasından ibaret değildir. Evrende bizim dünyamız gibi -hayat şartları farklı olabilir- dünyaların var olabileceği ihtimal dahilindedir. Ne var ki, şu ana kadar bilim bu konuda bize net bir sonuç verebilmiş değildir.

Kur'ân'ın pek çok âyeti yaratıkların üç grup olduğunu bildirmektedir :

1) Göklerde bulunan yaratıklar,
2) Yeryüzünde bulunan yaratıklar,
3) Yer ile gökler arasında bulunan yaratıklar.

---

(8) Meali: «... Aya erişmek Güneşe düşmez. Gece de gündüzü geçemez. Herbiri bir yörüngede yürürler».

(9) İrşâdü'l-'Akli's-Selîm, IV, 254.

Ebussuûd Efendi, dünyanın **(arz)** birden fazla olduğu yolundaki âyeti[10] (Talak suresi, 65/12) tefsir ederken aynen şöyle söyler: «Bu dünya(arz)'lardan herbirinde Yüce Allah'ın varettiği yaratıklar **(sükkân)** vardır»[11].

Yine Ebussuûd Efendi, «Gökleri, yeri ve ikisinde yaydığı canlıları yaratması (Allah'ın) varlığının delillerindendir. O dileyince, bunları bir araya toplamaya da **Kadir**'dir» meâlinde olan âyeti (Şûrâ suresi, 42/29) tefsir ederken: «Yüce Allah'ın **göklerde**, tıpkı yeryüzünde yürüyüp hareket eden insanlar gibi birtakım canlılar yaratmış olması mümkündür. Böyle bir görüşün doğruluğunu Nahl suresinin [-«... Bilmediğiniz daha nice şeyleri de yaratır»-] âyeti[12] haber vermektedir»[13], der.

5. Gök Cisimleri Arasındaki Denge :

Bilindiği üzere gök cisimlerinin kütlelerinin büyük ve küçük oluşuna bağlı olarak biribirlerinden son derece uzun ve kısa mesafelerde olmaları bu cisimlerin dengede kalabilmelerinin esasını teşkil eder. Kütleler biribirlerinden uzaklaştıkça çekme kuvvetleri de zayıflar. Ne kadar çok yaklaşırlarsa karşılıklı etkileri de o derece artar. Dünyamızın uydusu ve yakın komşusu ay bunun en iyi örneğidir. Astronomik anlamda yerküreye yaklaştığı sırada çekim kanunu gereğince, denizlerdeki suların durumu değişir. Böylece **med-cezir** denilen olay meydana gelir.

Eğer iki gök cismi aşırı derecede biribirine yaklaşsalardı, çarpışma kaçınılmaz olurdu. Böyle bir çarpışmanın da sonuçlarını kestirmek güç değildir. Keşmekeş bir manzaranın önlenmesinin tek şartı, bir amirin emrine boyun eğmek ve itaat etmektir.

---

(10) *Meâli :* «Yedi göğü ve yerden de bir o kadarını yaratan Allah'tır...».
(11) İrşâdü'l-'Akli's-Selîm, V, 173.
(12) Nahl suresi, 16/8.
(13) İrşâdü'l-'Akli's-Selîm, V, 35.

Bunun için göklerin ilâhî emre boyun eğişi Kur'ân'da biz lere sık sık hatırlatılmıştır[14].

Kur'ân bazı âyetlerinde gök cisimleri arasında görünür direkler olmadan onların ayakta kaldıklarına temas etmektedir: «Gökleri, gördüğünüz gibi, direksiz yükselten... Allah' tır»[15].

İster kütlesi son derece küçük olan ay ve dünya, ister güneş ve diğer yıldızlar gibi orta hacimde veya galaksiler gibi akıl almaz boyutlarda külteleri olsun, tüm gök cisimleri arasında çekim dediğimiz bir kuvvet (câzibe) vardır ve evrendeki dengenin temeli de budur. Eğer evren son derece dakik bir saat gibi işliyorsa sırrı bu çekimdir.

Yüce Allah iki âyette göklerin ve onlarda bulunan cisimlerin, kudreti sayesinde varlıklarını sürdürdüklerini bildirmiş ve bu «**direksiz yükseltme**»ye dikkatlerimizi çekmiştir.

Ebussuûd Efendi bu âyetleri tefsir ederken, gök cisimleri arasında bizim göremediğimiz bağ ve direklerin var olduğunu söylemiş ve fikrini aynen şu cümle ile ifade etmiştir: «Allah gökleri bizce görünmeyen direklerle ayakta tutmaktadır[16]». Müffessire göre bu görünmeyen direkler, «**kudret direkleri**» dir[17].

Böylece müfessir Ebussuûd Efendi, beş asır önce evrendeki büyük ve küçük kütleler arasında var olan denge ve çekim kanununa çok net bir tarzda dikkatlerimizi çekmiş ve bu uzak görüşlülüğü ve ilmi yönü ile ismi etrafında hayranlık uyandıran sayılı kimseler arasına girmiştir.

---

(14) Bkz. Mü'minûn suresi, 23/86; Câsiye suresi, 45/13; Rahman suresi, 55/5; En'am suresi, 6/96, 97; İbrahim suresi, 14/33; Yasin suresi, 36/39; Nahl suresi, 16/12, 16; Yunus suresi, 10/5...

(15) Ra'd suresi, 13/2; Lokman suresi, 31/10.

(16) İrşâdü'l-'Akli's-Selîm, III, 96; IV, 189.

(17) Aynı yerler.

F — EBUSSUÛD FETVÂLARINDAN ÖRNEKLER :

Şeyhulislâmlık makamı siyasî bakımdan, şeklî olarak fetvâ verme yetkisiyle ilgilidir. Hususî konular hakkında sorulan sorulara fetvâ vermeden ayrı olarak siyasî ve ammeye ait problemler hakkında verilen fetvâlara fevkalâde büyük bir önem verilmekte idi. Ali Cemâlî Efendi'nin Mısır'a (1516) ve Ebussuûd Efendi'nin Venedik'e (1570) savaş ilân edilmesi için vermiş oldukları fetvâlar bunlara örnektir. Sultan II. Osman devrinde müftî Es'ad Efendi, verdiği fetvâ ile Osmanlı şehzâdelerinin öldürülmelerine karşı çıkmıştı. Keza kamuyu ilgilendiren konularda verilen fetvâlar da büyük öneme haizdi; **kahve içilmesine müsaade eden** Ebussuûd Efendi'nin, matbaanın kurulması için Abdullah Efendi'nin (1727) ve Sultan II. Selim'in **Nizam-ı Cedid**'ini *tasvip eden Es'ad Efendi'nin* fetvâları gibi.

Muhtelif **Kanun-nâmeler**'in meşruluğunu temin etmek suretiyle şeyhulislâmlar, fetvâlarıyla devletin kanun koyuculuğu yetkisi hususunda da esaslı rol oynamışlardır. Daha önce de ifade edildiği gibi Kanunî Sultan Süleyman'ın bütün kanunları Ebussuûd Efendi'nin tasvibinden geçmiştir.

Özel meseleler hakkında fetvâ talep ve istekleri için Osmanlı İmparatorluğu'*nun* daha ilk yıllarında şeyhulislâmın yerini **fetvâ emîni** almıştır. İlerleyen zaman içinde ve özellikle 18. asrın sonuna doğru Osmanlı Devleti'*nin* idaresi yenileşmeye başlayınca, başkanı şeyhulislâm olan bir **idâre kısmı** meydana gelmiştir. Şeyhulislâmın daha o zamanlarda, çeşitli görevlerinde kendisine yardım eden adamları vardı. Meselâ :

Şeyhulislâma vekâlet etme yetkisine sahip olan **kethüdâ**, veya **kâhyâ**, devlet nezdinde kendisini temsile selâhiyetli olan

telhisci, halk tarafından istenen fetvâları tertip ve tanzim etmekle mükellef **mektupçu** veya **fetvâ emîni** bunlardandı.

Bütün bu memurlar ayrı birer dâireye sahiptiler. Yani bunlar **dâire başkanı** durumunda idiler. Bu teşkilat **tanzimat** devrinde kuvvetlendi ve yerleşti. Şeyhulislâma **resmî makam olarak** eski yeniçeri ağasının dâiresi tahsis olundu. **Bu zamandan** itibâren **Şeyhulislâm Kapısı** veya **Bâb-ı Fetvâ** adı verilen bu binâda, bütün şeyhulislâmlık dâireleri, kaldırıldıkları güne kadar görev yapmışlardır.

Tam teşekküllü hale geldiği zaman şeyhulislâmlığın başlıca şubeleri şunlardı:

Fetvâhâne, Meclis-i Tetkîkât-ı Şer'iye; medreselerin idâresi için **Ders Vekâleti** ve **Meclis-i Mesâlih-i Tâlibiye**; Kur'ân basımlarının ve fıkıh eserlerinin kontrolü için **Tetkik-i Mesâhıf** ve **Müellefât-ı Şer'iye Meclisi**; tarikatlarla ilgili meseleler için **Meclis-i Meşâyih, Beytü'l-Mâl** veya **Emvâl-i Eytâm** idâreleri. Bundan başka bir evrak mahzeni, kayıt ve hesap işleri dâireleri vardı. Diğer vekâletlerde olduğu gibi burada da bir **müsteşâr** mevcuttu...

Aşağıda okunacak fetvâlar, işte böylesine güçlü bir teşkilâta sahip bir makamdan alınmıştır. Soru sahipleri kendileri için önemli saydıkları her konuda şeyhulislâmın kapısını çalmışlar ve problemlerinin hallini bu yüce makamdan istemişlerdir. **Saçma veya önemsiz** önyargısıyla hiçbir soru geri çevrilmemiş, ilgili memurlar, vatandaşın eksik ve aksak anlatmaya çalıştığı konuyu **düzenli bir soru** haline getirmiş ve adına **mes'ele** demişlerdir. Böylece asırlar boyu şeyhulislâmların makamında hızlı bir soru trafiği gözlenmiştir. Bu trafiğin bilançosu da yüzbinlerle ifade edilebilecek fetvâlar olmuş ve bunların bir araya getirilmesiyle muazzam ciltler oluşmuştur. Şayet bir gün bunlar neslimizin okuyup faydalanabileceği bir halde yayımlanırsa, kimbilir kendimizi ne engin bir fetvâlar denizi karşısında bulacağız.

Kendisine arzedilen **mes'elelere** cevap vermede şeyhulislâm yalnız değildir ; yeteri kadar yardımcıları vardır. Ebussuûd Efendi için söylenen bir günde 1.000 küsur **fetvâ verme** rivâyetinde bu yardımcıları gözden uzak tutmamak gerekir.

Aşağıya mümkün mertebe çok çeşitli konulara ait fetvâlardan örnekler alınmıştır. Bundan maksat okuyucuya anılan konuda yeterince yardımcı olmaya çalışmaktır.

EBUSSUÛD FETVÂLARINDAN ÖRNEKLER

1. **Mes'ele :** Bir Sultan-ı âdilin ebnâsından biri, tâ'atten hurûc edip, ba'zı kılâ'a müstevlî olup, ehline mal salıp cebr ile alıp, asker cem' edip gayr-i tarîk ile ref'i mümkin olmayıp kıtâle mübâşeret eyleseler. Anların kıtâlleri ve sınıp cem'iyetleri dağılıncaya değin kıtâlleri şer'an helâl olur mu ?

el-Cevap : Helâldir, nass-ı Kur'ân-ı 'azîm ile sabit olmuştur. Hükm-i şer'îdir ve icmâ'-ı sahâbe-i kirâm dahî anın üzerinedir. Kıtâle kadir olanlar kıtâlle, olmayanlar kelâm-ı hak ile ve du'â-i hayırla, ref'-i fitne ve fesada sa'y etmek vâcibdir. Vallâhü Te'âlâ a'lem ve ahkem.

1. **Soru :** Adaletli bir devlet başkanının oğullarından biri, isyan edip bazı kaleleri ele geçirip o kalelerde yaşayan halkın malına el koysa, asker toplayıp, böyle birini savaştan başka bir yolla uslandırıp yola getirmekten başka çare kalmayınca, güçlerini dağıtıp sindirinceye kadar vuruşmak dinen helâl olur mu ?

Cevap : Helâldir; helâl oluşu Kur'ân'ın nassı ile sabit olmuştur. Bu konudaki hüküm dinin hükmüdür ve Hz. Peygamberin arkadaşları sahabenin görüşü de budur. Savaşa gücü yetenler savaşla, savaşa gücü yetmeyenlerin güzel ve hak sözle ve hayır duâ ile, anarşi ve fitneyi ortadan kaldırmak için çalışmaları gerekir. En iyi bilen ve en doğru karar veren Allah'tır.

2. **Mes'ele** : Bir tâife sultan-ı âdil tâatinden hurûc edip, ba'zı kılâ'a müstevlî olup, asker cem' edip, ba'zı bilâd ehline mal salıp cebr ile alıp, kıtâle mübâşeret eyleseler. Anlara ihtiyar ile mal verip mu'âvenet edenler ve kaville ve fi'ille mu'âvenet edenler, veya: «Bunlara kılıç çekmek helâl değildir» diyenler anlar hükmünde olup, kıtâlleri ve malları şer'an helâl olur mu?

el-Cevap : Malla ve kaville ve fi'l ile mu'âvenet edenler, cem'iyetlerinde olmayıcak darb-ı şedîdden sonra, ve tevbe-i sahîhaları ve salâh-ı halleri zahir oluncaya değin hapis lâzımdır. Amma: «Bunlara kılıç çekmek helâl değildir» diyenler Kur'ân-ı azîm'in nass-ı kat'îsine inkâr edip, ve icma'-ı sahâbe-i 'ızâma muhalefet etmekle kâfir olup, katilleri helâl olur.

2. **Soru** : Bir grup, adâletli davranan devlet başkanına baş kaldırıp bazı kaleleri ele geçirse, asker toplayıp, o yörede yaşayan insanların mallarını zorla alsa, devlete savaş açsa; bu gibi eşkıyaya yardım ve yataklık edenler ve söz ve davranışla yardımda bulunanlar; veya: **«Bunlara kılıç çekmek helâl değildir»** diyenler onlar hükmünde olup, bu gibilerle savaşmak ve mallarına el koymak dinen helâl olur mu?

Cevap : Böylelerine mal, söz ve davranışlarıyla yardım edenler; şiddetle tedip edildikten sonra, gerçek anlamda tevbe ettikleri belli oluncaya ve iyi halleri görülünceye kadar hapsedilmeleri gerekir. **«Bunlara kılıç çekmek helâl değildir»** diyenler Kur'ân'ın kesin nassını inkâr ettikleri ve sahabenin **icmaına** aykırı davrandıkları için kâfir olmuşlardır; idamları helâldir.

3. **Mes'ele** : Zeyd kelbini Besmele ile sayda irsâl ettikde, kelb-i mezbûr ahz ü cerh edip öldürdükten sonra ba'zı ekl eylese, bâkî kalanı ekl helâl olur mu?

el-Cevap : Olmaz, saydı ekl eden kelp mu'allem olmaz.

3. **Soru** : Avcı olan Zeyd (kişi), av için beslemekte olduğu köpeğini Besmele çekerek avı yakalamak için saldığında, kö-

pek avı yakalayıp yaraladıktan sonra öldürse ve bir kısmını yese, avın geri kalanını yemek helâl olur mu?

Cevap : Olmaz; yakaladığı avı yiyen köpek, av için terbiye edilmiş sayılmaz; bunun için yakaladığı avın eti yenmez.

4.Mes'ele : Zeyd, parsı Besmele ile salıp, pars şikâra yolda sinip badehû alıp cerhile öldürse şer'an helâl olur mu ?

el-Cevap : Olur; sinip andan almak parsın şanıdır.

4. **Soru** : Avcı olan Zeyd, av için beslediği **parsı** Besmele çekerek ava salsa, pars önce avı yakalamak için yolda sinip saklansa, daha sonra da avı yakalayıp yaralayarak öldürse, o avın etini yemek helâl olur mu ?

Cevap : Olur; çünkü önce sinip saklanmak, sonra da avı yakalamak parsın âdetidir.

5. **Mes'ele :** Tuz ile ve sirke ile perverde olan hadravât çiğ iken ekl olunsa helâl olur mu ?

el-Cevap : Olur; mutâddır.

5. **Soru** : Tuz ve sirke ile beslenmiş olan yeşil sebzeler çiğ iken yense helâl olur mu ?

Cevap : Olur; çünkü bu alışılmış ve âdet olmuş bir şeydir.

6. **Mes'ele** : Pırasa demekle ma'rûf nesneyi yemek helâl olur mu ?

el-Cevap : Olur; mescide varmayıcak.

6. **Soru** : Pırasa adıyla bilinen sebzeyi yemek helâl olur mu ?

Cevap : Olur; fakat kokusu geçmeden mescid ve camilere gitmemelidir.

7. **Mes'ele** : Isırgan dikeni demekle ma'rûf otu, taze iken pişirip yemek câiz olur mu ?

el-Cevap : Olur; mu'tâddır.

7. **Soru** : **«Isırgan dikeni»** denilen otu, taze iken pişirip yemek câiz olur mu ?

Cevap : Olur; bilinen ve alışılmış bir şeydir.

8. **Mes'ele** : Pekmezin şırasına toprak katıp kaynatsalar şer'an helâl olur mu ?

el-Cevap : Şer'îdir, hem öyle olmayınca pekmez olmaz. Sorulacak nesne değildir. Merhum Kemal-Paşa-zâde'ye isnâd olunan söz bir galata mebnîdir, galattır. Suret-i fetvâyı yazan cehele «şıraya» diyecek yerde «şaraba toprak katılıp» deyu yazmış. Merhum anı «şaraba» demek sanıp «haramdır» deyu cevap yazmıştır.

8. **Soru** : Pekmezin şırasına toprak katıp kaynatsalar, bunu yemek ve kullanmak dinen helâl olur mu ?

Cevap : Olur, dinen uygundur ; zaten böyle yapmayınca pekmez olmaz. **Sorulacak şey değildir** . Bu konuda şeyhulislâm İbn-i Kemal'e ait olduğu öne sürülen söz, bir yanlış anlamaya bağlı olup hatadır. Fetvânın süretini yazan cahiller **«şıraya»** diyecek yerde **«şaraba toprak katılıp»** tarzında yazmışlar. Rahmetli İbn-i Kemâl de, soruyu yanlış yazıldığı için **«şaraba»** tarzında sanıp **«haramdır»** diye cevap yazmıştır.

9. **Mes'ele** : Kâkül komak şer'î midir ?

el-Cevap : Kendi bilir, sulehâ vaz'ı değildir.

9. **Soru :** Kâkül[1] koymak dine uygun mudur ?

Cevap : Kişinin zevkine kalmış bir şeydir; **sulehâ** diye anılan iyi kimselerin ortaya koyduğu bir şey değildir.

10. **Mes'ele** : Kına ve mazı ile sakalın boyayan Zeyd'e şer'an ne lâzım olur ?

---

(1) Perçem, alnın üzerine sarkan kısa kesilmiş saç.

el-Cevap : Kendi bilir.

10. **Soru** : Kına ve mazı ile sakalını boyayan Zeyd'e dinen ne gerekir ?

Cevap : Bu bir zevk işidir; kendi bilir.

11. **Mes'ele** : Zeyd sakalın boyundan tarafını tıraş eylemek ile âsim olur mu ?

el-Cevap : Olmaz.

11. **Soru** : Zeyd sakalının boynundan tarafını tıraş etse günaha girer mi ?

Cevap : Girmez.

12. **Mes'ele** : **Zeyd-i müverrih, Kur'an-ı azîmi iktibas edip bir hususta tarih dese Zeyd'e ne lâzım olur ?**

el-Cevap : Nazm-ı kerîme tağyir olmayıcak tecviz etmişlerdir.

12. **Soru** : Tarihçi olan **Zeyd,** Kur'ân'dan bazı âyetleri iktibas ederek yazsa ve bu yazdıklarına **tarih** demiş olsa Zeyd'e ne gerekir ?

Cevap : Kur'ân'ın metnini değiştirmiyorsa bir şey gerekmez. Bu, caiz görülmüştür .

13. **Mes'ele** : Tâ'ûndan kaçmağa şer'an mesâğ var mıdır ?

el-Cevap : **Hak Te'âlâ hazretinin kahrından lûtfuna iltica etmek niyeti ve itikadı ile caizdir.**

13. **Soru** : Veba ve benzeri salgın hastalıklardan kaçmaya dince izin var mıdır ?

Cevap : **Yüce Allah'ın kahrından kaçıp lütfuna sığınmak niyet ve inancı ile olursa caizdir.**

14. **Mes'ele** : Zeyd, Amr'ın kafasına 'asâ ile vurup mecrûh ettiği hînde, bir ayağı ma'lül olup, Zeyd ancak başına darb etmiş olup, ayağına darb etmediği mukarrer olıcak, Amr: «Benim ayağım senin darbından oldu» demeğe kadir olur mu ?

el-Cevap : Darb akabince öyle olduysa olur, a'sâb baştan biter.

14. **Soru** : Zeyd, Amr'ın kafasına sopa ile vurup yaralasa ve bunun sonucu ayağı sakatlanıp tutmaz olsa; başına vurulduğu, ayağına vurulmadığı kesinlik kazanınca, Amr: «Benim ayağım senin başıma vurman sonucu böyle oldu» diyebilir mi ?

Cevap : Başa vurmadan sonra ayağı tutmaz olmuşsa böyle diyebilir; çünkü sinirlerin merkezi beyindir.

15. **Mes'ele** : Bir mescide imam olmakla, dülgerlik işlemek, kangısı efdaldir ?

el-Cevap : Aslâ salât terk etmeden san'at işlemek makbul ameldir.

15. **Soru** : Bir camide imamlık görevi almak mı, yoksa marangozluk mu daha iyidir ?

Cevap : Bir sanatı namazı hiç terketmeden yürütmek Allah katında makbuldür.

16. **Mes'ele** : Zeyd-i ganînin oğlu Amr-ı bâliğ, tahsîl-i 'ılmde olmağla kâr-i kesble kadir olmayıp, fakir olduğu takdirce, nafakası babasına lâzım olur mu ?

el-Cevap : Olur.

16. **Soru** : Hali vakti yerinde zengin bir kişi olan Zeyd'in ergenlik çağına basmış oğlu Amr, tahsilde olduğu için bir iş yaparak kazancını temin edemediği takdirde onun harçlığını ve geçimini babasının karşılaması gerekir mi ?

Cevap : Gerekir.

17. **Mes'ele** : Ehl-i 'ılm olan Zeyd, Amr'ın kızı Hind-i müslime namzed olup, bir miktar mehr-i mu'accel dahî gönderse, kable'n -nikâh Amr Hind'i rızasıyla Zeyd'e vermeyip akçalı olan Bekr'e vermeye kadir olur mu ?

el-Cevap : Müslime lâyık değildir ki, ehl-i 'ılmden gayri kimseyi tercih ede.

17. **Soru** : İlim sahibi aydın bir kişi olan Zeyd, Amr'ın Müslüman kızı Hind'le nişanlansa ve bir miktar da peşin takdim edilen cinsten **mehir**[2] göndermiş olsa; nikâhtan önce Amr Hind'i rızasıyla Zeyd'e vermeyip zengin ve paralı olan Bekir'e verebilir mi ?

Cevap : İlim sahibi ve aydın kişilerden başkasını tercih etmek Müslümana **yaraşmaz.**

18. **Mes'ele** : Zeyd-i cahil, ehl-i 'ılimden Amr'a: «Behey mel'un, behey kezzâb!» dese şer'an ne lâzım olur ?

el-Cevap : Re'y-i hâkim ile ta'zîr olunur.

18. **Soru** : Cahil olan Zeyd, ilim sahibi ve aydın bir kişi olan Amr'a **«Behey mel'un** (lânetli kişi), **behey yalancı»** dese dinen ne gerekir ?

Cevap : Hakimin kararı ile kendisine **tazir**[3] cezası uygulanır.

19. **Mes'ele** : Zeyd-i şâir, ulemâ ve sulehâdan bazı kimseleri elfâz-ı kabîha ile hicv etmek âdet edinse, şer'an Zeyd'e ne lâzım olur ?

---

(2) Nikâhlandığı andan itibaren kadının kocasından almaya hak kazandığı maldır. Nikâh kıyılırken mehrin belirlenmesi ve yazılması nikâhın şartlarından sayılmıştır. Mehir, *misil, muaccel* ve *müeccel* adıyla üçtür.

(3) Hakkında maddeleşmiş belirli bir ceza bulunmayan suçlara verilecek ve takdire dayanan cezalardır ki 17 çeşittir, ihtardan idama kadar uzanır.

el-Cevap : Ta'zîr-i şedîdden sonra zindana ilka olunup, tevbe ve salâhı zâhir olmayınca ihrâç olmamak lâzımdır. Hz. Ömer İbn el-Hattâb (radıyellâhü Te'âlâ 'anh), Hatî'e, meşâhir-i şu'arâ-i İslâmiyyeden iken şi'rinde bazı kimselere ta'arruz etmeğin, ta'zîr ve hapsedip, hapisten tevbesi zâhir olmayınca ıtlâk etmemiştir.

19. **Soru** : Şâir bir kişi olan Zeyd, bilgin ve iyilerden olan bazı kişileri, çirkin ve kaba sözlerle hiciv etme (yerme)'yi âdet haline getirse, dinen Zeyd'e ne gerekir ?

Cevap : Şiddetle tazir ettikten sonra zindana atılıp, tevbe edip halini düzeltmedikçe salınmaz. Nitekim Hz. Ömer, meşhur şair Hatî'e yazmış olduğu şiirlerde bazı kimseleri yerdiği için tazir etmiş, hapse atmış ve tevbe etmedikçe hapisten çıkarmamıştır.

20. **Mes'ele** (Su'âl) : Cami'lerde ve mescidlerde cerrâra akça veren kimselere şer'an ne lâzım olur ?

el-Cevap (cevap) : Cerrârlar ta'zîr ile men' olunmak lâzımdır, akça verenler âsim olur.

20. **Soru** : Cami ve mescidlerde dilenciye para veren kimselere dinen ne gerekir ?

Cevap : Dilencilere tazir cezası verilerek bu işten yasaklanmalıdırlar; onlara para verenler de günaha girmiş olurlar.

21. **Mes'ele :** Zeyd-i vâiz : «Mescid de bir akça sadaka veren kimse, kırk akça dahî sadaka etmek gerektir, tâ günahtan halâs ola» dese, âsim olur mu ?

el-Cevap : Dediği gibi mesâil vardır. Amma niyeti anları tasadduktan men'ise âsim olur. Sâillere akça vermekle, mescid-i şerifin hurmetin hetk etmekle günaha girmekten men' eylese müsâb olur. Eden kapıda eylesin.

21. **Soru** : Vaiz olan Zeyd: «Camide dilenciye bir akça veren kimse, günahtan kurtulmak için 40 akça daha vermelidir» dese günaha girmiş olur mu ?

Cevap : Vaizin söylediği tarzda haberler (mesâil) vardır. Fakat vaizin bunu söylemekteki maksadı insanları sadaka vermekten alıkoymak ise günaha girmiş olur; eğer dilencilere sadaka vermekle cami ve mescidlere gösterilmesi gereken saygıyı ortadan kaldırarak günaha girenleri bu işten vazgeçirmek ise sevâp kazanır. Bu tür yardımları yapacak kişiler cami ve mescidlerin dışında veya kapıda yapmalıdırlar.

22. **Mes'ele** : Zeyd-i sâil, Amr'a gelip: «Allah aşkına Rasulüllah aşkına, Allah'ı seversen ve Rasulü seversen, bana bir akça ver» dese, Amr sâkin olsa yahut: «Allah vere!» dese, nesne vermese âsim olur mu ?

el-Cevap : Sevmek vermeyi mucip değildir. Şartıyyenin mukaddemi ile tâlîsi mabeyninde, mülâzeme-i hakîkıyye ve âdiye olmadığına binaen vermemiş, - hâşâ - sevmemekdiği için vermemiş olucak hatâ yoktur.

22. **Soru** : Dilenci olan Zeyd, Amr'a gelip: «Allah aşkına, Peygamber aşkına; Allah'ı seversen, Peygamber'i seversen bana bir akça ver!» dese; Amr hiç ses çıkarmasa veya: «Allah versin!» tarzmda cevap verse ve hiçbir yardımda bulunmasa günaha girmiş olur mu ?

Cevap : Sevmek vermeyi gerektirmez... vermemesi, sevmemesine bağlı değilse hiçbir hata ve günah yoktur .

23. **Mes'ele :** «Filân fiili işlersem Hz. Rasulüllah (sallallâhü aleyhi ve sellem)'ın şefâ'atinden mahrum olayım» dese, Zeyd fi'l-i mezbûru işlediği takdirce Zeyd'e ne lâzım olur?

el-Cevap : Mahrumluk lâzım olur.

23. **Soru** : Zeyd: «Falan işi yaparsam Hz. Peygamber (s.a.v.)'in şefaatinden mahrum olayım» dese o işi yaptığı takdirde Zeyd'e ne gerekir ?

Cevap : Hz. Peygamber'in şefaatinden mahrum olur.

24. **Mes'ele** : Hak celle ve alâ hazretleri, mekândan münezzeh olucak, göklerde deyu i'tikâd etmek mi gerektir ve nice i'tikâd etmek gerektir ?

el-Cevap : «Cemî' emkinden münezzeh olup, gökler yerler hükmünde ve ilminde ve kudretinde» deyu i'tikâd etmek lâzımdır. Du'âda eli yukarı kaldırmak, cihet-i fevk du'âya kıble kılındığı içindir.

24. **Soru** : Yüce Allah mekân mefhumundan **münezzeh**[4]'tir. Böyle olduğu halde «Allah göklerdedir» tarzında mı veya bir başka şekilde mi inanmak gerekir ?

Cevap : «Allah bütün mekânlardan münezzehtir; gökler, yerler O'nun idâresindedir; bilgisi ve gücüyle onlara hâkimdir» tarzında inanmak gerekir. Dua anında elleri yukarı kaldırmak bize göre üst olarak kabul edilen yönün, duanın kıblesi kabul edilmesinden dolayıdır.

25. **Mes'ele** : «Mü'mine olan hayır ile şer Allah'tandır» deyu itikad etmek mi gerektir, yoksa «Hayır Allah'tan, şer abdin nefsindendir» deyu i'tikad etmek mi gerektir ?

el-Cevap : Hayır dahî şer dahî, Hak Te'âlâ hazretinin halkı ve icâdı ile olur. Amma, hayır Hak Te'âlâ hazretinin lûtfu ile olur, şer abdin su-i hâlinden olur.

25. **Soru** : «Müslümana ulaşan iyilik de, kötülük de (hayır ve şer) Allah'tandır» tarzında mı yoksa «iyilik Allah'tan kötülük kişinin kendindendir» tarzında mı inanmak gerekir?

---

(4) Uzak, kötü birşeyden uzak ve yüce, kusursuz.

Cevap : Hayır da şer de (*iyilik-kötülük*) Yüce Allah'ın yaratmasıyla olur. Amma hayır, Yüce Allah'ın lûtfu ile olur; şer ise, kulun kendi hatasından meydana gelir.

26. **Mes'ele :** Zeyd, evliyâullahtan veya şühedâdan bir kimsenin mezarına anlardan istimdâd için bir marîz iletip, anların ruhları için koyun kurban eyleyip, fukarâya tasadduk eylese şer'an Zeyd'e nesne lâzım olur mu?

el-Cevap : Kurbanı Hak Te'âlâ ta'zîmi üzerine eyleyip, sevâbını anların ruhlarına ihdâ edip, istimdâd ederse nesne lâzım gelmez.

26. **Soru :** Zeyd, şehidler veya evliyâullahtan olan birinin (Allah'ın has kullarından birinin) mezarına, ondan fayda bulma ümidi ile bir hasta götürse, onların ruhları için koyun kurban edip, etini fakirlere dağıtsa dinen Zeyd'e ne gerekir?

Cevap : Kurbanı Allah adıyla keser, sevabını onların ruhlarına bağışlar ve bundan sonra da hastasına şifa umarsa birşey gerekmez.

27. **Mes'ele :** Karacaahmet tekkesine hasta ve kurban ileten kimseler, «hasta anda varmakta şifa gelir» deyu i'tikad eyleseler, şer'an o kimselere ne lâzım olur?

el-Cevap : Şifayı Hak Te'âlâ hazreti cenâbından bilip, Karacaahmed'i bir 'abd-i sâlih i'tikâd ederse nesne yoktur.

27. **Soru :** Karacaahmed tekkesine hasta götüren ve orada kurban kesen kimseler : **«Hasta oraya varınca şifa bulur»** diye inansalar, dinen onlara ne gerekir?

Cevap : Eğer şifa verenin Yüce Allah olduğunu bilirler ve Karacaahmed'i de iyi bir kişi olarak tanırlarsa bir şey gerekmez.

28. **Mes'ele :** Hind sülüs-i malını «vücûh-i hayrâta sarf oluna» deyu vasıyyet edip fevt olıcak, veresesi vasiyyetini ten-

fîz etmeyip, cümle malını üleşseler, sülüs-i merkûm mezburlara şer'an helâl olur mu?

el-Cevap : Haramdır, elbette tenfîz lâzımdır.

28. **Soru :** Hind malının üçte birini **«hayıra verilsin»** diye vasiyet edip ölse, mirasçılar vasiyeti yerine getirmeyip malın tamamını bölüşseler, vasiyet edilmiş olan üçte bir mirasçılara dinen helâl olur mu?

Cevap : Olmaz; haramdır; vasiyet gereği malın üçte birini mutlaka hayıra vermek lâzımdır.

29. **Süile :** İstanbul sellâh-hânesi kasaplarının ba'zı, koyunları murdar olup, etini ete halt edip, dükkânlarında sattırıp, ve başı ve parçalarını dahî ağnâm-ı mezbûha başlarına ve ayaklarına halt edip İstanbul'da baş-hânelere tevzi' edip, başhâne kazganlarda mahlûten tabh olunup, amma kangı kazgana vâki' olduğu nâ-m'alûm olucak kazganlarda tabh olunan başın ve paçanın ekli helâl olur mu, ve bu makûle fi'li ihtiyâr eden kasapların halleri nicedir, beyan buyurula?

Ücîbe : Cümlesi haramdır. Amma bu fi'li eden müslim olmak muhaldir. Kangı kasap ise kemâl-i dikkat ve ihtimamla buldurulup, Müslümanlara meyyite yedirmeyi helâl i'tikad ederse mürteddir, aslâ te'hîr olunmayıp boynu vurulmak lâzımdır. Eğer haram idüğüne i'tirâf ederken bu fesâd-ı âm-ı 'azîme irtikâb ederse, katilden berî, fünûn-i 'ukûbâttan bir 'ukûbâtla hakkından gelinmek lâzımdır, ki ol tâifenin müslim ve kâfirine mûcib-i ibret ola.

29. **Soru :** İstanbul salhane (mezbaha) kasaplarından bazısı, murdar koyunlarm etlerini temizleriyle karıştırıp dükkânlarında sattırıp, baş ve paçalarını (sakatat) da yine kesilmiş, temiz ve helâl hayvanların baş ve ayaklarıyla karıştırarak İstanbul'a dağıtıp pişirme yerlerindeki kazanlarda beraberce pişirilse, ama hangi kazanlarda olduğu bilinmese, bu tür ka-

zanlarda pişirilen baş ve paçaların yenmesi helâl olur mu? Bu tür bir davranışı yapan kasapların halleri nicedir, açıklanması arz olunur?

Cevap : Tamamı haramdır. Böyle bir işi yapan kişinin Müslüman olması imkânsızdır. Bunu yapan kasap çok dikkatli ve titiz bir inceleme ile bulunmalı; eğer Müslümanlara ölü (murdar) hayvanı yedirmeyi helâl olarak kabul ederse dinden dönmüş sayılır; derhal idamı gerekir. Eğer haram olduğunu bilerek yapmışsa, idam dışında bir ceza ile tecziye edilip haddi bildirilmeli ki, böyle bir işi yapanların Müslüman olanına da, Müslüman olmayanına da ibret olsun.

30. **Mes'ele :** Bir bıçağın harcı 20, nihayet 30 akça olup, üstadlar bir günde düzmeğe kadir olup ve cümle üstadlar bir filoriye verirlerken, içlerinden Zeyd iki filoriye verse, ziyâdesi Zeyd'e helâl olur mu?

el-Cevap : Alan ihtiyârı ile alıcak haram olmaz.

30. **Soru :** Masrafı 20, nihayet 30 akça olan ve ustaların bir günde yapabildiği bir bıçağı herkes bir filoriye[5] satarken, içlerinden Zeyd iki filoriye satsa, fazlası Zeyd'e haram olur mu?

Cevap : Eğer alan kişi herhangi bir tazyik altında kalmadan kendi arzusu ile almışsa haram olmaz.

31. **Mes'ele :** Bir livâda «**suhte**» nâmına ba'zı harâmîler olup, ba'zı Müslümanların oğulların çekip alıp gidip, evliyâsı varıp taleb ettiklerinde vermeyip, ve ba'zının akçaların alıp oğulların verip, ve ba'zı Müslümanların gasben koyunların alıp, ba'zı Müslümanları dahî tutup kollarından asıp darb-ı şehîd ve sikence edip, nice akçaların alıp, mâbeynlerinde taksim eyleyip, zulm ü te'addîleri hadden mütecâviz olsa mezbûrlara ne lâzım olur?

---

(5) Filori, altın para.

el-Cevap : Mezbûrlar iki karye ve iki mısır mâbeynlerinde olmayıp, mısra mesîre-i seferce ba'îd mağarada müctemi' olan, kuvvet ve şevket sahipleri kıvâm olup yola çıkıp Müslümanlardan malların alıp, mâbeynlerinde her birine onar dirhem-i şer'i düştüyse, elleri ve ayakları sağ olanların, sağ elleri ve sol ayakları kat' olunur. Eğer yola çıkıp adam katl ettiler ise imam anları hadden katl eder. Verese-i maktûlün afvına i'tibar olunmaz. Eğer hem nisab miktarı mal alıp hem katl-i nefs eylediler ise, muhtardır, dilerse sağ ellerin ve sol ayakların kat' edip ba'dehu salb eder, yâ ibtidâ katl eder. Dilerse salb eder böğrünü süngü ile şakkeder. Ba'del-had, aldıkları mal bâki ise ashâbına verilir, zâyi' olduysa tazmin olunmaz. Eğer yola çıkmayıp gasbla mal aldılar ise, tazmîn olunup ta'zîr-i şedîd ve habs-i medîd olunurlar.

31. **Soru :** Bir sancakta (livâ) **«sûhte»** adıyla anılan bir kısım haydutlar (anarşistler, eşkiya) bazı Müslümanların oğullarını zorla alıp götürseler, baba ve velileri varıp istediklerinde vermeseler; bazılarını para alıp bıraksalar; bazı Müslümanların koyun sürülerini gasbederek sürüp götürseler; bazı Müslümanlardan işkence ederek para alsalar ve aralarında bölüşseler; yaptıkları zulüm ve haksızlık haddi aşıp ileri boyutlara ulaşsa bunlara ne yapmak gerekir?

Cevap : Anılan bu haydutlar iki kasaba ve iki şehir arasında olmayıp, barınakları şehre yaya yürüyüşle üç gün uzakta ise (18 saat) ve toplandıkları mağara veya barınaktan zaman zaman çıkıp yolları keserek Müslümanların mallarını alan güçlü bir topluluk ise ve aldıkları da her birine şer'î ölçü ile onar dirhem düşüyorsa, bunu yapanların sağ elleri ve sol ayakları kesilerek cezalandırılırlar. Eğer yola çıkıp adam öldürmüşlerse imam (devlet başkanı) onları idamla cezalandırır. Haydutların yolda öldürmüş oldukları kişilerin mirasçılarının, eşkıyayı affetmesi sonucu değiştirmez. Eğer hem şer'î ölçüyü tutan miktar mal almışlar ve hem de adam öldürmüşler-

se serbesttir; dilerse önce sağ el ve sol ayaklarını kestirip sonra idam ettirir veya el ve ayaklarını kestirmeden idam ettirir; gene dilerse astırır ve daha sonra süngü ile bögürlerini (sırt) yarar. Bu cezalardan biri yerine getirildikten sonra, gasbettikleri mal ele geçerse sahiplerine verilir; harcanmış veya telef olmuşsa ve mevcudu kalmamışsa tazmin (ödeme) edilmez. Eğer haydutlar yol kesmeksizin gasbederek mal almışlarsa, tazmin edilir ve şiddetle tazir edilirler ve uzun süre hapse atılırlar.

32. **Mes'ele :** Sâfî darıdan tatlı bozanın içinde sekir verir nesne katılmayıp, mücerred teskîn-i harâret ve mizâca takviyet için isti'mâl olunsa helâl olur mu?

el-Cevap : Aslâ iskâr şâibesi olmayıcak, şürbünde hurmet yoktur. Amma feseka üslûbu üzerine isti'mâl haramdır.

32. **Soru :** Yalnız darıdan yapılmış ve içine sarhoşluk verecek hiçbir şey katılmayan boza, susuzluğu gidermek veya kuvvet bulmak için içilse helâl olur mu?

Cevap : içinde sarhoşluk verici hiçbir şey bulunmadığı takdirde içilmesi haram değildir. Yalnız, yoldan çıkmış ve din kurallarına şaşı bakan (feseka)'ların kullandığı tarzda kullanmak haramdır.

33. **Mes'ele :** Zeyd tatlı boza alıp, evine iletip kendi içip ve ehl ü 'ıyâline dahî içirse, dahî helâl olur mu?

el-Cevap : Helâl hemen bu mu kaldı, bâri evinde pişirip, varıp müfsikadan almasa olmaz mı?

33. **Soru :** Zeyd satın aldığı tatlı bozayı evinde, çoluk çocuğu ile birlikte içse helâl olur mu?

Cevap : Helâl meşrubat olarak sadece bu mu kaldı? Zeyd içecekse bunu evinde kendi imal etmeli; varıp kötü kimseler (müfsika)'den almamalı.

34. **Mes'ele :** Hind-i marîzanın marazına defe'âtle ilâç olunduktan sonra, Hind'in marazı def' olmayıcak, «iki dirhem hamrı, hindibâ ile halt edip isti'mâl eylemezse, maraz-ı mezbûr Hind'i helâk eyler» deyû etıbbâ ittifak eyleseler, Hind devâ-i mezbûru isti'mâl eylemek câiz olur mu?

el-Cevap : Aslâ câiz olurlardan değildir ve ittifâken ettikleri dahî bâtıldır. Hâşâ ki hamrda devâ ola. Anın yerine gayet sıhhat üzerine pişirilmiş müselles halt etmek lâzımdır.

34. **Soru :** Çok çeşitli ilâçlar tatbik edildiği halde hastalığı bir türlü iyileşmeyen Hind'in şifa bulması için doktorlar : «İki dirhem[6] şarabı, hindibâ[7] ile karıştırıp kullanmaz ise bu hastalık onu öldürecek» diye ittifak etseler, Hind'in bu ilâcı kullanması câiz midir?

Cevap : Asla câiz değildir; ittifak ettikleri asılsızdır. Şarapta devanın bulunması mümkün değildir. Bunun yerine gayet güzel ve dikkatle pişirilmiş müsellesi[8] hindibâ ile karıştırmak gerekir.

35. **Mes'ele :** Esrârı keyfiyet için yiyicek, kalîlen ve kesîran haram mıdır?

el-Cevap : Haramdır..

35. **Soru :** Zevk için kullanılan esrarın azı da, çoğu da haram mıdır?

Cevap : Haramdır.

36. **Mes'ele :** Esrar ekleden kimseye şer'an ne lâzım olur?

---

(6) Bir dirhem 3.2 gramdır.
(7) Hindibâ, bir bitki adı.
(8) Özel surette kaynatılarak elde edilen ve sarhoş edici özelliği bulunmayan üzüm suyu.

el-Cevap : Ta'zîr-i şedîd lâzımdır.

36. Soru : Esrar kullanan kişiye dinen ne gerekir?

Cevap : Şiddetle tazir etmek gerekir.

37. **Mes'ele :** Afyon ve esrar bey' etmek âdeti olan Zeyd' in kesbi helâl olur mu?

el-Cevap : Helâl olmaz, afyonu tiryakilere satıp etıbbâya satmayıcak.

37. **Soru :** *Afyon ve esrar ticareti yapan Zeyd'in kazancı helâl midir?*

Cevap : Eğer afyonu doktor ve eczacılara değil **de, af**yon tiryakilerine *satıyorsa helâl değildir.*

38. **Mes'ele :** Bir hususta bir kimse hem müdde'î hem şâhid olmak câiz olur mu?

el-Cevap : Hukûkullahtan değil ise olmaz.

38. **Soru :** Bir kimsenin **bir** konuda hem savcı **(müdde'î)** ve hem de şâhid olması câiz midir;

Cevap : Hukûkullah denen **«Allah hakları»**ndan değilse olmaz.

39. Mes'ele : Şühûd, salâtta ve istikamette ne mertebe gerektir ki âdil demek câiz ola?

el-Cevap : Ekalli bu ki, kavlen ve fi'len haramdan ictinâb üzere ola.

39. **Soru :** Şahidler, doğrulukta ve ibadet etmede (namaz kılmada) hangi mertebede bulunmalıdırlar ki, şahidlikleri câiz olabilsin?

Cevap : Şahidliğin *asgarî* şartı, söz ve davranışlarda haramdan kaçınmaktır.

40. **Mes'ele :** Şâhid ne vechile olmak gerektir ki şehâdeti kabûl oluna?

el-Cevap : Kebâirden ictinâb edip, ve sagâire musır olmayıp, hayrı şerrine gâlip olmak gerektir.

40. **Soru :** Şahidliğinin kabul edilebilmesi için şahidin nasıl olması gerekir?

Cevap : Büyük günahlardan kaçınması, küçük günahları ısrarla ve devamlı işlememesi ve iyiliklerinin kötülüklerinden fazla olması gerekir.

41. **Mes'ele :** Zeyd-i kâdînin rüşvet ekl eylediği şer'le sâbit ve zâhir olsa, şer'an hükmü nâfiz olur mu?

el-Cevap : Olmaz; rüşvetle hüküm şer'a muvâfık olsa dahî nâfiz olmaz.

41. **Soru :** Hakimlik görevi yapan Zeyd'in rüşvet aldığı tesbit edilse, dinen böyle bir hakimin verdiği kararlar geçerli olur mu?

Cevap : Olmaz; rüşvet alınarak verilen hüküm şeriata uygun olsa dahi geçerli değildir.

42. **Mes'ele :** Hızrilyas günü seyre çıkan Müslümanlara nesne lâzım olur mu?

el-Cevap : Ol güne ta'zîm için değil ise, sâir günlerde ettiği seyir gibidir.

42. **Soru :** Hıdırellez günü gezmeye giden, pikniğe çıkan Müslümanlara bir günah var mıdır?

Cevap : Anılan güne saygı göstermek ve onu ululamak niyeti yoksa, diğer günlerde yapılan piknik ve gezmeden farkı yoktur.

43. **Mes'ele :** «Bismillâh, Allâhü ekber» deyu hınzır boğazlayan kimseye nesne lâzım olur mu?

el-Cevap : Tecdîd-i îman lâzım olur.

43. **Soru :** «Bismillâh, Allâhü ekber» cümlelerini söyleyerek domuz kesen kişiye bir şey gerekir mi?

Cevap : İmanını yenilemesi gerekir.

44. **Mes'ele :** Zeyd-i müezzin, Amr-i papasa : «Sen papas ben papas» dese Zeyd'e ne lâzım olur?

el-Cevap : Tecdîd-i îman, ta'zîr ve 'azil lâzımdır.

44. **Soru :** Müezzin olan Zeyd, papaz olan Amr'a : «Sen papazsın, ben de papazım» dese, Zeyd'e ne gerekir?

Cevap : İmanını yenilemesi gerekir; görevine son verilir ve tazir cezası uygulanır.

45. **Mes'ele :** Zeyd latîfe ile : «Kesret-i cennetten, tenhâ tamu yeğdir» dese ne lâzım olur?

el-Cevap : Kâfir olur.

45. **Soru :** Zeyd şaka ile : «Çok ve kalabalık cennetten tenha cehennem iyidir» dese ne gerekir?

Cevap : Din ve imanla ilgisini kesmiş olur.

46. **Mes'ele :** Zeyd, Amr'a selâm vericek yerde «aşk olsun» deyip, Amr dahî ol mukabelede «yâ hû» dese, Zeyd'e ve Amr'a ne lâzım olur?

el-Cevap : Hak hazretinin ta'yin buyurduğu tahıyyetü'l-İslâmı beğenmeyip öyle ederse, kâfir olur.

46. **Soru :** Zeyd, Amr'a selâm verecek yerde : **«Aşk olsun»** dese, Amr da cevap yerine : **«yâ hû»** dese, Zeyd ve Amr'a ne gerekir.

Cevap : Allah'ın tayin ve emir buyurduğu Müslüman selâmını beğenmediği için böyle yapmışsa dinden çıkmış olur.

47. **Mes'ele :** Merhum Sultan Mehmed Han ('aleyhi'r-rahmeti ve'l-ğufrân) hazretleri, mahrûsa-i İstanbul'u ve etrafında olan karyeleri 'anveten feth mi etmişlerdir?

el-Cevap : Ma'ruf olan 'anveten fetihtir. Amma kenâyis-i kadîme hali üzerine ibka olunmak sulhle fethe delâlet eder. Sene hamse ve erbe'în tis'amie tarihinde bu husus teftîş olunmuştur. Yüz onyedi yaşında bir kimse bulunup ve yüz otuz yaşında bir kimse dahî bulunup, «Yahudî ve nasârâ el altından Sultan Mehmed ile ittifak edip, anlar tekfûra nusret etmeyicek olup, Sultan Mehmet dahî anları seby etmeyip, halleri üzere mukarrer edicek oldu, bu vech ile fetholundu» deyû müfettiş mahzarında şehâdet edip, bu şehâdet ile kenâis-i kadîme hali üzre kalmıştır.

47. **Soru :** Merhum Sultan Mehmed Han (Allah'ın rahmet ve affı ona olsun) Hazretleri, İstanbul'u ve etrafındaki kasaba ve köyleri savaşarak mı almıştır?

Cevap : Anılan yerleri savaşarak fethetmiş olduğu bilinmektedir ve bu görüş yaygındır. Ama buralarda bulunan eski kiliselere dokunulmayıp oldukları gibi bırakılmış olması anılan yerlerin sulh yoluyla alındığına delâlet etmektedir. Hicrî 945 tarihinde bu husus teftiş ve tesbit olunmuştur. Bu tesbit şöyle yapılmıştır: Biri 117, diğeri 130 yaşında iki kişi bulunmuş ve bunlar, «Yahudi ve Hıristiyanların el altından Sultan Mehmed Han ile anlaştıklarını, bu anlaşmaya göre, anılan bu iki zümrenin tekfura yardım etmediklerini; sultanın da onlara esir muamelesi yapmadığını ve oldukları gibi bıraktığını; İstanbul ve civarının bu şekilde fethedildiğini» müfettiş huzurunda ifade etmişlerdir ve bu şehadetle eski kiliseler olduğu gibi bırakılmıştır.

48. **Mes'ele :** Bir şehrin içinde, kâfirlerin kadimden kiliseleri olup, hâliyâ üstü harâb olsa ta'mir olunur mu?

el-Cevap : Olunur.

48. **Soru :** Bir şehirde, kâfir (gayr-i müslüm)'lere ait kilise olsa, üstü (çatısı) harâb olan bu kilise tamir olunur mu?

Cevap : Olunur.

49. Mes'ele : Bilâd-i islâmiyyede olan zimmîler şurb-i hamrdan ve birbirine hufyeten bey' «etmekten zecr olunmak ile, mâbeynlerinde bey'ü şirâların izhâr ve i'lân ettiklerinden sonra,....... ehl-i islâma dahi bey» eder olup, envâ'-i fesâd ve fücûr şâyi olup, nice def'a «evlerinde kendilerine kifayet miktarından ziyade hamr tutmayalar» deyû tenbîh ve te'kîd ve tehdîd olunduktan sonra dahî, fesaddan hâlî olmayıp, umûmen hamrları dökülmeyince feseka ile mu'âmeleleri münkatı, olmasa, nefisleri için alıkodukları hamrları dahî küllen dökülüp, kendiler şürb-i hamrdan men, olunsalar şer'an hukkâm âsim olurlar mı?

el-Cevap : Şürb-i hamr, ehl-i zimmetin dinlerinin vacibâtından değildir ki nehy etmek ile ism lâzım ola. Mazanna-i ism hamrları fâidesiz dökülmektir. Zâhir riyâyette zımân lâzım olmak dahî ana mebnîdir. Lâkin müslim zimmînin hamrını hasbeten lillâh dökse zımân lâzım gelmemek «Hülâsatü'l-Fetâvâ' da, Kitab-ı İstihsân»da mestûrdur. «Fetâvâ-i Hâniye» de dahî nakl olunmuştur. Zîmân lâzım olmayıcak ism lâzım olmamak zâhirdir. Bunca tehdîdden sonra fesadları münkatı, olmadığı takdirde dökmek ile zımân ve ism lâzım olmamakdığı mahall-i iştibâh olmaz.

49. **Soru :** İslâm yurtlarında yaşayan Müslüman olmayan (gayr-i müslim) vatandaşların şarap içmeleri ve biribirlerine gizlice satmaları yasaklandığı halde, anılan işin alım satımını aralarında gizleme ihtiyacı duymadan yapmalarından sonra... Müslümanlara da satar hale gelmiş olmalarından do-

layı çeşit çeşit fitne ve fesad yayılıp, defalarca; «evlerinde kendilerine yetecek miktardan fazla şarap tutmayalar» diye uyarıldıkları ve tehdid edildikleri halde fitne ve fesattan geri durmayıp, bütün şarapları dökülmeyince bozuk hal ve hareketleri ve kötü kişilerle olan ilgileri sona ermese, kendi ihtiyaçları için alakoydukları şarapları da tamamen dökülüp, kendilerine de şarap içmek yasaklansa hakimler dinen günah işlemiş olurlar mı?

Cevap : Şarap içmek gayr-i müslim vatandaşların dinlerinin gereklerinden değildir; onun için içmeyi yasaklamak günahı gerektirmez. Günah ihtimali şarapların dökülmesinde vardır. Tazminat (ödeme) gereği zahir geleneğe göredir. Fakat bir Müslüman zimmi vatandaşın şarabını Allah'ın hoşnudluğunu umarak dökse, tazminat gerekmeyeceği **«Hulâsatü'l-Fetâvâ**'da, **Kitâb-ı İstihsân»** da yazılıdır. **«Fetâvây-ı Hâniye»** de dahî aynı şey nakledilmiştir. Tazminat gerekmeyince, günah da gerekmeyeceği ortadadır. Bunca resmen kendilerine yapılan tebligat ve tehdidden sonra fitne ve fesadları sona ermediği takdirde şarabı dökmekle tazminat ve günah gerekmeyeceği gün gibi ortadadır.

50. **Mes'ele :** Bir dağ başında kadîmî bir kilise olup, kâfirler üzerinde perhîze çıkıp, çan çalıp ve etrafına kâfirler cem' olup, ruhbanları âyin-i batılları üzre va'z eyleyip kâfirler ağlaşıp gıriv eyleseler, Müslümanlar kiliseyi hedm eylemeye kadir olurlar mı?

el-Cevap : Eğer etrafında asla şenlik yok ise ta'arruz olunmaz. Eğer var ise şiâr-ı küfrü bu miktar ızhâr etmekten men, ve zecr olunmak lâzımdır.

50. **Soru :** Bir dağ başında eski bir kilise olup, kâfirler onun civarında perhize çıkıp, çan çalıp ve etrafına kâfirler birikip, din adamları bâtıl âyinlere uygun tarzda vazetseler, kâ-

firler ağlaşıp feryad etseler, Müslümanlar bu kiliseyi yıkabilirler mi ?

Cevap : Eğer kilise etrafında şenlik yok ise ilişilmez. Şayet varsa, küfür simgesi olan şeyleri bu ölçüde açığa vurmaktan onları men etmek gerekir.

51. **Mes'ele :** Bir kasabada vâki olan zimmîler, pâdişâh-ı âlempenah hazretlerinin emr-i hümâyûnuna imtisal (etmeyip) ehl-i islâma her emr-i hümâyûnuna imtisal (etmeyip) ehl-i islâma her zaman hamr bey' etmekle, fitne ve fesâdetleri münkatı' olmayıp, hâkim-üş-şer dahi nice def'a tenbîh ve te'kîd edip memnû' olduklarında, kasaba-i mezbûre sulehâsı, hâkim-i merkûme şikâyet eylediklerinde, ahâlî-i memleket «tarîk-i men' ba'zısının şarapların döküp ve küplerin kesr etmekle men' olurlar, ana münhasırdır» dedikleri ecilden, hâkim-üş şer' nefislerine kifâyet edecek miktarını ibka edip zâidini dökse, şer'an hâkim-i merkûme ne lâzım olur?

el-Cevap : *Aslâ nesne lâzım olmaz.* İstihsânen olmuş zarfların zımân dahî lâzım idüğüne (imediğüne?) rivâyet-i sahiha vardır. Bu babda amel-i mes'ele Kitâb-ı Gasbla değildir.

51. **Soru :** Bir kasabada oturan zimmîler, padişahın emrine uymayıp, Müslümanlara her fırsatta şarap satarak fitne ve bozgunculukları sona ermediği takdirde, hakim kendilerini defalarca uyarıp menettiği halde, anılan kasabanın iyileri durumu hakime şikâyet ettikleri zaman memleket halkı : «Bunları bu işten alıkoymanın yolu, bazısının şaraplarını döküp küplerini kırmaktır» demeleri sebebiyle, hakim kendilerine yetecek kadarını alıkoyup, geri kalanını dökse dinen hakime ne gerekir?

Cevap : Kesinlikle bir şey gerekmez...

52. **Mes'ele :** Yahûdi boğazladığı koyunun ekli helâl olur mu?

el-Cevap : Olur, Besmele ile boğazlanıp aziz teşrîk etmedi ise helâldir.

52. **Soru : Yahûdi** olan birinin kestiği koyunun etini yemek helâl olur mu?

Cevap : Olur; Besmeleyle kesilmiş ve kesim sırasında şirk (Allah'a eş koşma) sayılabilecek bir davranışta bulunmamışsa helâldir.

53. **Mes'ele :** Zeyd kurban niyetine zebh eyleyip selh etmeğe Amr-ı zimmîye verdiği koyun, şer'an kurban yerine geçer mi?

el-Cevap : Mekruhtur, tamam sıhhat üzerine geçmez. Müslim zebh edip kâfire selh ettirmek câizdir.

53. **Soru :** Zeyd'in kurban niyetine kesip yüzmesi için gayr-i müslim zimmî olan Amr'a verdiği koyun, dinen kurban yerine geçer mi?

Cevap : Mekruhtur[9]; kurban ibâdeti tam yerini bulmuş olmaz. Müslümana kestirip, kâfire yüzdürmek câizdir.

54. **Mes'ele :** Kâfire selâm verip selâm almak isteyicek, ne vech ile eylemek gerek?

el-Cevap : İslâm'a gelmesi niyetine selâm vermede be's yoktur, «esselâmü' aleyk ve 'es-selâm» demek dahî ma'kûldür.

54. **Soru :** Kâfir olan birine selâm verip, selâm almak arzu edilince bunu nasıl yapmak gerekir?

Cevap : Kâfir olan kişinin İslâma gelmesi nyetiyle selâm vermede mahzur yoktur. **«Es-selâmü 'aleyk»** (selâm sana!);

---

(9) Mekruh: Tasvip edilmeyen, beğenilmeyen, çirkin sayılan; terk edilip yapılmaması güzel ve sevap olan davranış. Diğer bir ifade ile yapılmaması *haram* kadar şiddetle yasaklanmamış olan davranış.

«aleyke'sselâm» (sana da selâm) tarzında selâm alıp vermek münâsiptir.

55. **Mes'ele :** Zeyd-i Yahûdiye medyûn olan Amr-i müslim, akçasın vermeye Zeyd'i bulamayıp ve Zeyd'in varisi dahî olmadığı takdirce, akçayı kime vermek gerektir ki, Zeyd deynden halâs ola?

el-Cevap : Aslâ verecek kimse olmayıcak, tasadduk edicek halâs olur. Amma gayet fakirlere ve zebunlara vermek gerektir.

55. **Soru :** Yahûdi olan Zeyd'e borçlu olan Müslüman Amr, borcunu vereceği zaman Zeyd'i bulamazsa ve Zeyd'in varisi de yoksa parayı kime vermeli ki borcundan kurtulabilsin?

Cevap : Alacaklıyı veya onun mirasçısını bulamayınca parayı **sadaka** olarak dağıtırsa borcundan kurtulur; ama gerçek anlamda fakir ve yoksullara vermek gerekir.

56. **Mes'ele :** Zeyd birkaç zimmîler ile bir dükkân önünde oturup musâhabet ederken, Amr Zeyd'e : «Sen kâfirsin» dese şer'an Amr'a lâzım olur?

el-Cevap : Zimmîlere gayetle meyli ve muhabbetin görüp dedi ise, nesne lâzım olamaz.

56. **Soru :** Müslüman olan Zeyd, bir dükkân önünde gayr-i müslim birkaç zimmî ile sohbet ederken, Amr Zeyd'e : «Sen kâfirsin »demiş olsa böyle diyen Amr'a dinen ne gerekir?

Cevap : Zimmilere karşı son derece yakınlığını, sıkı fıkılığını ve özden dostluğunu görerek söylemiş ise, hiçbir şey gerekmez.

57. **Mes'ele :** Zeyd-i zimmî, Müslümanlar için bir mescid bina edip namaz kılmaya izin verse, Müslümanlar mezbûr mescidde şer'an namaz kılmak câiz olur mu?

el-Cevap : Namaz kılmak câizdir, amma tâife-i mu'ayyeneye vakf etti ise sahihtir, dönmez, fevt olucak veresesine değmez. Amma tâife-i gayr-i mu'ayyeneye ıtlâk ve umum üzerine vakf etti ise sahihtir, lâkin kendi rucu'a kadirdir, fevt olucak veresesine değer.

57. **Soru :** Zimmî olan Zeyd, Müslümanlar için bir mescid (cami) yaptırıp namaz kılmaya izin verse, Müslümanların anılan mescidde namaz kılmaları dinen caiz olur mu?

Cevap : Namaz kılmak caizdir; fakat belli bir gruba vakf etmiş ise sahih ve geçerlidir; yaptığı bu vakfından dönemez; vefat ettiği takdirde mirasçılarına intikal etmez. Fakat belli bir gruba değil de umuma vakfetmişse, yine de sahîhtir; ancak bundan dönme imkânına sâhiptir, ölünce mirasçılarına intikal eder.

58. **Mes'ele :** Zeyd'i zimmî kefere bayramında Amr-i müslime çörek ve kızıl yumurta verip, Amr dahî alıp kabul eylese, Amr'a şer'an nesne lâzım olur mu?

el-Cevap : Be's yoktur; eğer ol günü ta'zîm için olmayıp konşuluk hakkını ri'âyet için olucak.

58. **Soru :** Zimmi olan Zeyd, kâfirlerin bayramında, Müslüman olan Amr'a çörek ve kızıl yumurta verse, Amr da verilenleri alıp kabul etse, Amr'a dinen bir şey gerekir mi?

Cevap : Mahzur yoktur; eğer o güne saygı için değil de konşuluk hakkını gözetme niyetiyle olmuşsa.

59. **Mes'ele :** Zeyd-i Yahûdî : «Eğer filân fi'li edersem' sâdâta şu miktar akça nezrim olsun» dedikten sonra fi'li mezbûru işlese, emirler akçayı alabilir mi?

el-Cevap : Alamazlar, kâfirin nezri bâtıldır, sıhhat-i nezirde İslâm şarttır.

59. **Soru :** Yahûdi olan Zeyd : «Eğer falan işi yaparsam seyyidlere[10] şu kadar akça vermek adağım olsun» dedikten sonra o işi yapsa, anılan kişiler akçayı alabilirler mi?

Cevap : Alamazlar; çünkü kâfirin adağı batıl ve geçersizdir; adağın geçerli olması için Müslüman olmak şarttır.

60. **Mes'ele :** Zeyd'i Yahûdî, **Müslümanlar gibi,** zevcesi *Hind'e talâk verdikte,* Hind Zeyd'den nafaka talebine kadire olur mu?

el-Cevap : Ehl-i zimmette 'ıddet **olmaz ki nafaka ola.**

60. **Soru :** Yahudi olan Zeyd, hanımı Hind'i tıpkı Müslümanlar gibi boşamış olsa, kocası Zeyd'den hanımı nafaka isteyebilir mi?

Cevap : Gayr-i müslim (zimmî)'de iddet[11] olmadığı için, nafaka da olmaz.

61. **Mes'ele :** Zeyd'i müslimin zevcesi Hind-i zimmiye evinde hamr bey' etmekle, Hind-i mezbûra ne lâzım olur?

el-Cevap : Ta'zîr olunur; müslimin ırzına şeyn verir.

61. **Soru :** Müslüman olan Zeyd'in, evinde şarap satan gayr-i müslim (zimmiyye) eşi Hind'e ne gerekir?

Cevap : Müslümanın şerefine leke getirdiği için tazir cezası verilir.

62. **Mes'ele :** Zeyd'i müslim Hind-i kâfireyi nikâhlanıp, veled geldikten sonra Zeyd'i müslim fevt olsa ba'dehû Hind Amr-i kâfire tezevvüc etmek câiz olur mu?

---

(10) Hz. Peygamberin torunu Hz. Hüseyin'in soyundan gelenlere seyyid adı verilir, Hz. Hasan'ın soyundan gelenlere ise şerif denir.

(11) İddet : Boşanma veya ölüme bağlı olarak bir kadının tekrar evlenebilmesi için geçmesi gereken zaman.

el-Cevap : Olur; ba'de'l-'ıddet. Eri zimmî olsa 'ıddet olmaz.

62. **Soru :** Kâfire (gavur) olan Hind'in Müslüman olan kocası Zeyd, çocuğu doğduktan sonra ölse, Müslüman kocasının ölümünden sonra Hind'in kâfir olan Amr'la evlenmesi câiz olur mu?

Cevap : Olur; iddetten sonra. Müslüman olmayan bu hanımın ölen kocası şayet Müslüman değil de gayr-i müslim olsaydı iddet beklemek gerekmezdi.

63. **Mes'ele :** Kefere tâifesine kıraat için Mushaf-ı şerîf bey' eylemek şer'an câiz olur mu?

el-Cevap : Kur'ân-ı azîmin mehâsinine vâkıf olayım deyu okuyup, ta'zîm edeceği ma'lûm ise be's yoktur.

63. **Soru :** Kâfirlere okumaları için Kur'ân satmak dinen câiz midir?

Cevap : Kur'ân'ın güzellik ve yüceliklerini öğreneyim diye okuyacaksa ve Kur'ân'a gösterilmesi gereken saygıya riayet edecekse mahzur yoktur.

64. **Mes'ele :** Zeyd-i zimmî şürb-i hamr edip lâ ya'kıl iken «Lâ ilâhe illâllah Muhamedün Rasulüllâh»[12] deyu «Müslüman oldum» dese, şer'an islâmına hükm olunur mu?

el-Cevap : Re'y-i hâkimle olunur. «Küfürden döndüm» dedi ise bilâ şüphe hükmolunur.

64. **Soru :** Zimmî (gayr-i müslim) olan Zeyd, şarap içip sarhoş iken **«Lâilâhe illâllah Muhammedün Resulüllah»** deyip **«Müslüman oldum»** dese, dinen, Müslüman olduğuna hüküm olunur mu?

---

(12) «Allah'tan başka hiçbir ilâh yoktur, Muhammed O'nun elçisidir».

Cevap : Hakimin rey ve kanaatı ile olunur. **«Küfürden döndüm»** demiş ise tereddütsüz hüküm olunur.

65. **Mes'ele :** Bir kâfir tağyîr-i libâs edip «Müslüman mısın? kâfir misin?» deyu süâl olundukta, havfından «Müslümanım» dese, ol kâfire ne lâzım gelir?

el-Cevap : Müslüman olur.

65. **Soru : Bir kâfir elbise değiştirip «Müslüman mısın?** kâfir misin?» diye sorulduğunda, korkusundan **«Müslümanım»** dese, ona ne gerekir?

Cevap : Müslüman olur.

66. **Mes'ele :** Zeyd-i zimmî, beşer altışar yaşında olan evlâdını Amr-ı müslimin evinde emânet koyup, Amr mezbûrları İslam telkîn ile İslâmlarına hükmolunur mu?

el-Cevap : Olunur; din ta'akkul ederler idi ise.

66. **Soru :** Gayr-i müslim (zimmî) olan Zeyd beş altı yaşlarında olan çocuklarını, Müslüman Amr'ın evine emaneten bıraktığı sırada, Amr çocuklara Müslümanlığı öğretse çocukların Müslümanlığına hükmolunur mu?

Cevap : Dinin ne olduğunu düşünüp akıl erdirecek durumda iseler olunur.

67. **Mes'ele :** Zeyd «Müslüman oldum» dese, amma sünnet olmayıp Müslümanlık şartından aslâ nesne işlemese, şer'an ne lâzım olur?

el-Cevap : Sünnet edip, lavâzım-ı İslâmı bildirmek gerek.

67. **Soru :** Zeyd : **«Müslüman oldum»** dese, amma sünnet olmayıp Müslümanlığın gereği olan şeyleri yapmasa, dinen ne gerekir?

Cevap : Sünnet edip, İslam'ın gereklerini öğretmek gerekir.

68. **Mes'ele :** Zeyd-i müslim, Amr kardeşi zimmîye sadaka ve kurban eti vermek câiz olur mu?

el-Cevap : Zekât olmayıp, kurban nezren olmayıcak olur.

68. **Soru :** Müslüman olan Zeyd'in, gayr-i müslim (zimmî) kardeşi Amr'a kurban eti ve sadaka vermesi câiz olur mu?

Cevap : Zekât değil, sadaka verebilir; adak olmayan kurban etinden de verebilir.

69. **Mes'ele :** Zeyd, emîr olan Amr'daki hakkın talep ettiği için, Amr bilâ sebeb-i şer'î Zeyd'e birkaç yumruk vurucak, Zeyd dahî Amr'a birkaç yumruk vursa, şer'an nesne lâzım olur mu?

el-Cevap : Kendine Amr'ın yumruğundan ziyâde vurmadıysa nesne lâzım olmaz, bâdî ezlemdir, Amr zulm etmiş, Zeyd hakkın almış.

69. **Soru :** Zeyd, reis (başkan) olan Amr'daki hakkını (alacağını) istediği için, Amr dinen (hukuken) hiçbir sebep yokken Zeyd'e birkaç yumruk vuracak olsa, o da aynı tarzda karşılık verse, dinen birşey gerekir mi?

Cevap : Aldığı yumruklardan fazla vurmadıysa birşey gerekmez. Böyle bir işe ilk kez kalkışan diğerine göre daha zalimdir; Amr haksızlık etmiş, Zeyd de hakkını almıştır.

70. **Mes'ele :** Sâdâttan ba'zı, «Bize hukûk-i ibâd zarar eylemez, biz âhirette hukûk-i ibâddan mes'ul olmazız, âlâ külli hâl, biz cennete dâhil oluruz» deseler, mezburlara ne lâzım olur?

el-Cevap : Bu i'tikâd üzerine musır olup, İslâm'a gelmezler ise, zındıkları mukarrer olup, katilleri vâcip olur.

70. **Soru :** Seyyidlerden bazısı[13] : «Bizlere kul hakkı zarar vermez; biz âhirette bundan sorumlu tutulmayız; şartlar

---

(13) 10 numaralı dipnota bakınız.

ne olursa olsun biz cennete gireriz» demiş olsalar bunlara ne gerekir?

Cevap : Bu kanatta ısrar ederler ve İslâma gelmezlerse, zındık oldukları kesinleşir, idâmları gerekir.

71. **Mes'ele :** Tekkelerde münzevî olup «ehl-i tevekkülüz» diyenlerin şer'an halleri makbûl müdür?

el-Cevap : Değildir.

71. **Soru :** Tekkelerde sosyal hayattan uzak tarzda (inzivâ) yaşayan ve **«Biz Allah'a dayanmış kimseleriz»** diyenlerin bu halleri dinen makbul müdür?

Cevap : Değildir.

72. **Mes'ele :** Birkaç sûfîler zikr edip yolda giderlerken rast geldikleri tabl ü zurnayı paraladıkları için halk üşüp «urun kızılbaşları, biz kâfir olduğumuzdan bunlara ne» deseler anlara şer'an ne lâzım olur?

el-Cevap : Ta'zîr-i şedîd lâzımdır.

72. **Soru :** Kendilerini sofu kabul eden bazıları zikrederek yolda yürürlerken rastladıkları davul ve zurnayı parçalasalar, bunu gören halk: «Vurun kızılbaşlara! Bizim kâfir olmamızdan bunlara ne?» deseler dinen bunlara ne gerekir?

Cevap : Şiddetle ta'zîr etmek gerekir.

73. **Mes'ele :** Bir cemâ'at halka olup ku'ûden zikrullah ederlerken galebe ile ayak üzerine kalkıp, raks ü devran etmeyip, aralarına emred dahî karmayıp ellerin birbirlerinin boyunlarına yahud kuşaklarına berkitip ayakların hareket ettirmeyip zikrullah eyleseler câiz olur mu?

el-Cevap : Otururken etmek efdaldir.

73. **Soru :** Bir topluluk halka teşkil edip, oturarak zikrederlerken ayağa kalksalar, oynamak ve hora tepmeksizin ve

dönmeksizin; aralarına yeni yetme gençleri almaksızın; elleriyle birbirlerinin boyun veya bellerine (kuşaklarına) tutunarak ayaklarını hareket ettirmeksizin zikir etseler câiz olur mu?

Cevap : Zikri oturarak yapmak daha iyidir.

74. **Mes'ele :** Evkât-i hamseye müdâvemet ve envâ'i nevâfile müvâzıbet edip, sûfiyyeden olan ba'zı kimseler, zikrullah ederlerken zevk şevk gelip kıyâmen ve ku'ûden ayakları hareket etmeyip, amma belleri ve başları hareket eylese, bu makûle zikrullah eden kimselere şer'an ne lâzım olur?

el-Cevap : Eğer belleri tahrik etmeyip başların tahrik ile iktifâ eyleseler, dahi evlâ idi. Edeb-i zikr-i şerîfe erfak idi. Amma muhafaza edip edicek be'is yoktur, sâbit kadem olucak.

74. **Soru :** Beş vakit namazı kılan, sünnet ve nafilelere devam eden tarikata girmiş bazı kimseler, Allah'ı zikrederken aşka gelseler, belleri ve başları hareket etse, ayakta veya otururken ayakları hareket etmese, bu tarzda Allah'ı zikreden kişilere dinen ne gerekir?

Cevap : Bellerini değil de başlarını hareket ettirmekle yetinmeleri daha iyidir. Bu tarz hareket, zikrin edebine daha uygundur.

75. Mes'ele : Zâkirin tevhîd ederlerken başların sağ yanından sol yanına tahrîk etmekle fâsık olurlar mı?

el-Cevap : Olmazlar; amma niyetleri emri tevhîdi tahkîk ve takrîr etmek olup, başlarını sağ cânibe tahrîk ettiklerinde kalbinden mâsivâyı tarh ve sol cânibe tahrîk ettiklerinde tevhîd-i hakkı idhâl kasd etmek gerektir. Rüsûh-i tevhidde dahl-i 'uzmâ vardır. Bu niyet olmayıcak lağv ve abes olur, şer'an mekrûh ve haramdır.

75. **Soru :** Zikir yapan kişiler **Tevhid** çekerken (**Lâ ilâhe** illâllah) başlarını sağ taraftan sol tarafa doğru hareket **ettirip** sallamakla **fâsık**[14] olurlar mı?

Cevap : Olmazlar; ama niyetleri tevhîd'in gerçek anlamına uygun hareket etmek olmalıdır. Başlarını sağa çevirdiklerinde gönülden Allah'tan başka herşeyi atmayı, sol tarafa çevirdiklerinde Allah'ın birliğini kalbe yerleştirmeyi kasd ve niyet etmek gerekir...

76. **Mes'ele :** Zeyd kâimen zikrullah ederken baş ve belin ve ayağın tahrîk edicek, **Amr Zeyd'e : «Bu hareketi ibâdet** deyu edersin» yâhud «Fi'l-i abesdir» dedikte, Zeyd: «İbâdet deyu etmeziz, amma bu hareket mu'tâddır, zikre lâzım bir haldir, şevk gelir ederiz» dese, Amr: «Hele bu vaz'ı etmek haramdır» dese, Amr'ın sözü makbûl olur mu?

el-Cevap : Olur; bel ayak hareketi zikre nice lâzım olur. Raks ve devran eden süfehâ dahî ol mertebeye bu mertebeden varmışlardır. Mehmâ emken sekînet üzerine ve vakar ve mürâ'ât etmek gerekir.

76. **Soru : Ayakta zikir yapmakta olan Zeyd , baş, bel ve ayağını hareket ettirince bunu gören Amr Zeyd'e: «Bu hareketi ibâdet niyetiyle yapıyorsun» veya «Bu lüzûmsuz bir harekettir»** deyince Zeyd: «Bu hareketi ibâdet niyetiyle yapmıyoruz; bu alışılmış bir harekettir; zikr için gerekli bir haldir; aşka gelip yaparız» dese, Amr: «Bunu yapmak haramdır» demiş olsa, Amr'ın sözü makbul olur mu?

Cevap : Olur; bel ve ayak hareketi zikir için gerekli değildir; raks edip dönen beyinsiz takımı bu duruma böyle yaparak gelmişlerdir; zikir sırasında mümkün mertebe sâkin olmalı ve ağırbaşlılığı elden bırakmamalıdır.

---

(14) Allah'a itaatten uzaklaşan, yoldan çıkan, dinin emirlerine aykırı giden kişi.

77. **Mes'ele :** Sûfî adına olan Zeyd zikr ederken devran edip, ettiği devrânı ibâdet addeylese, nikâhı sahih zebîhası helâl olur mu?

el-Cevap : Devranı ibâdet addeyliyecek mürteddir, asla müslimeden zimmiyeden avret nikâhlamak mümkün değil, zebîhası meyyitedir. Amma ibâdet addetmeyip, mubah i'tikâd edip devran ederse mürted değildir. Tâ'atten hâric fâsıktır. Sâir fesaka gibidir, menkûhası tefrîk olunmaz, zebîhası yenir.

77. **Soru :** Kendini sofu sayan Zeyd, zikir yaparken raks edip dönüp oynasa ve yaptığı bu hareketi ibâdet saysa, nikâhı geçerli midir ve kestiği yenir mi?

Cevap : Devranı (raks edip oynamayı) ibâdet sayarsa mürteddir (dinden dönmüş sayılır), ne Müslüman ve ne de zimmiye (gayri müslim) hanımla evlenmesi mümkün değildir; kestiği murdardır. Ama yaptığı hareketi ibâdet saymayıp mubah bir iş olarak görürse mürted değildir; itaattan uzaklaşmış bir fâsik[15] tır, diğer fâsiklardan farkı yoktur; hanımından ayrılmaz, kestiği yenir.

78. **Mes'ele :** Meşâyihten ve sûfîlerden ba'zına Zeyd: «Siz niçin salâta ve zekâta müte'allik mesâil ta'lîm etmezsiz» deyicek «ilm-i zâhir ilm-i bâtına hicâbdır, ilm-i bâtına meşgûl olucak ilm-i zâhir keşf olur» dese ana ne lâzım olur?

el-Cevap : Ol melâhıdedendir ve zenâdıkadandır, anın hükmü mürted hükmü gibidir, ol itikad-ı bâtıladan rücû' etmezse katil lâzımdır.

78. **Soru :** Zeyd, şeyh ve sofulardan birine: «Siz bağlılarınıza niçin namaz ve zekâtla ilgili konuları öğretmezsiniz?» deyince: «Bu tür zâhir bilgiler bâtın ilimlerini öğrenmeye perdedir; bâtın ilimleriyle uğraşınca öbürleri kendiliğinden (keşf yoluyla) öğrenilir» dese onane gerekir?

---

(15) 14 numaralı dipnota bakınız.

Cevap : Bunu söyleyen kişi zındık ve dinsizlerdendir; ona uygulanacak hüküm, mürted (dinden dönmüş) kişiye uygulanan hükmün aynısıdır. Bu batıl inançtan dönmezse, idamı gerekir.

79. **Su'al :** Zeyd'i medyûn, hâl-i sıhhatinde dâinlerinden kaçırıp cümle emlâkini vakfeylese, şer'an vakfı sahîh olur mu?

el-Cevap : Sahih ve lâzım olmaz. Kudât tescilden memnû'lardır.

79. **Soru :** Borçlu olan Zeyd, sağlığında bütün gayr-i menkullerini (taşınmaz mallarını) alacaklılardan kaçırıp vakfetse, dinen bu vakıf geçerli midir?

Cevap : Geçerli değildir; hakimlerin böyle bir vakfı tescil etme yetkileri yoktur.

80. **Mes'ele :** Zeyd'i vâkıfın misâfir için binâ eylediği tekkeye misâfir gelmez olucak, misâfir için ta'yîn olunan ta' âm yerli fukarâya verilmek şer'an câiz olur mu?

el-Cevap : Olur; fukâra olucak.

80. **Soru :** Zeyd'in misafirlere yemek vermek üzere yaptırmış olduğu tekkeye, misâfir gelmez olunca, misâfirlere ayrılan yemekleri (aş) misâfir olmayan yöre fakirlerine vermek dinen caiz olur mu?

Cevap : Verilecek kimseler fakir olunca, olur.

81. **Mes'ele :** Bir vakıf dağda bazı kimseler, mütevellî izinsiz ağaçlar kesip, ol ağaçlar ile çatmalar ve evler ve anbarlar ve arabalar yapıp bey' eylese, vakfın mütevellîsi akçanın öşrün almağa kadir olur mu?

el-Cevap : Ağaç vakfın olucak, dağda iken bahası ne ise onu alır.

81. **Soru:** Vakıf olan bir dağdaki ağaçları bazı kişiler, vakıf idarecisinden (mütevellî) izinsiz keserek bu ağaçlarla; çatmalar, evler, anbarlar ve arabalar yapıp satsalar, vakfın mütevellisi akça (para)'nın öşrünü alabilir mi?

Cevap : Ağaç vakıf ise, kesilmemiş vaziyette iken değeri ne ise onu alır[16].

(16) Yukarıya alınan fetvâlar ve bunların seçiminde M. Ertuğrul Düzdağ'ın *Şeyhulislâm Ebussuûd Efendi Fetvâları Işığında 16. Asır Türk Hayatı* isimli eserinden (İst. 1983) büyük ölçüde faydalanılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA

Abduh, Şeyh Muhammed, **Tefsiru'l-Menâr**, Mısır 1947/1366.

Adıvar, Abdülhak Adnan, **Osmanlı Türklerinde İlim**, İst. 1943.

Aclûnî, İsmail İbn Muhammed, Keşfu'l-Hafâ ve **Muzîlu'l-İlbas** 'amme'ş-**Tehara mine'l-Ehâdîsi** 'alâ **Elsineti'n-Nâs**, Kahire 1351-1352/ 1932-1933.

Ahmed Naim, **Sahih-i Buhari** Muhtasarı Tecrid-i **Sarîh Tercemesi**, İst. 1936.

Ali İbn Bâlî, **el-'Ikdu'l-Manzûm fî Zikri Efâdıli'r-Rûm**, Mısır 1892/1310.

Aliyyü'l-Kârî, **el-Mevdû'ât**, Derseâdet (İst.) (tarihsiz).

Askalânî, İbn Hacer, **el-Kâfi'ş-Şâff fî** *Tahrîci* **Ehâdîsi**'l-Keşşâf, Beyrut 1947/1366.

Âsım Efendi, **el-Kaamusu'l-Muhît (Okyanus)**, 1886-1887/1304-1305 (yer yok).

Atâî, **Nevî-zâde Atâullah İbn** Yahya, **Zeylu'ş-Şakaayık (Hadâiku'l-Hakâyık fî Tekmileti'ş-Şekâyık)**, İstanbul 1851/1268.

Ayvansarâyî, Hüseyin, **Hadîkatu'l-Cevâmi'**, İstanbul 1864/1281.

Barkan, Ömer Lutfi, **XV. ve XVI. Asırlarda** Osmanlı **İmparatorluğu'nda Zirâî Ekonominin Hukukî ve Mâlî Esasları**, İstanbul 1943.

Bilmen, Ömer Nasûhî, **Istılâhât-ı Fıkhıyye 'Kâmusu**, İstanbul 1966.

Bilmen, Ömer Nasûhî, **Büyük Tefsir Tarihi (Tabakâtü'l-Müfessirîn)**, Ankara 1960.

Beyzâvî, el-Kaadı Nâsıruddîn, **Envâru't-Tenzîl ve Esrâru**'t-Te'vîl, İstanbul 1884-1885/1302-1303.

Buhârî, Muhammed İbn İsmail, **el-Câmi'u's-Sahîh**, İstanbul 1897/1315.

Buhârî, Abdülazîz, **Keşfu'l-Esrâr 'alâ Usûli'l-Pezdevî**, İstanbul 1980/1308.

Carl Brockelmann, **İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi** (Trc. N. Çağatay), Ankara 1964.

Carl Brockelmann, **Geschichte der Arabischen Litteratur**, Zweiter Supplementband, Leiden 1938.

Câde'l-Mevlâ Süleyman, **Fusûl fî Usûli't-Teşrî'ı'l-İslâmî**, Mısır 1949/1369.

Cessâs, Ebu Bekir Ahmed İbn Ali er-Râzî, **Ahkâmu'l-Kur'ân**, İstanbul 1916-1919/1335-1338.

Cerrahoğlu, İsmail, **Yahya İbn Sellâm ve Tefsirdeki Metodu**, Ankara 1967.

Cerrahoğlu, İsmail, **Kur'ân Tefsirinin Doğuşu ve Buna Hız Veren Amiller**, Ankara 1960.

Cevdet Bey, **Tefsir Tarihi**, İstanbul 1927.

Cevherî, İsmail İbn Hammâd, **es-Sıhâh Tâcu'l-Luğa ve Sıhahu'l-Arabiyye**, Mısır 1956/1376.

Corci Zeydan, **Medeniyyet-i İslâmiyye Tarihi** (Trc. Zeki Megamiz), Dersaadet 1911/1329.

Cürcânî, es-Seyyid eş-Şerîf, **et-Ta'rîfât**, Kostantıniyye 1882/1300.

Çantay, Hasan Basri, **Kur'ân-ı Hakîm ve Me'âl-i Kerîm**, İst. 1962.

Dânî, Ebu 'Amr Osman İbn Said, **et-Teysîr**, İst. 1930.

Dehlevî, Şah Veliyyullah Ahmed İbn Abdürrahim, **Tercemetu'l-Fevzi'l-Kebîr fî Usûli't-Tefsîr**, Karaçi 1960/1380.

Doğrul, Ömer Rıza, **Tanrı Buyruğu**, İst. 1955.

Düzdağ, M. Ertuğrul, **Şeyhulislâm Ebussuûd Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı**, İstanbul 1983.

Ebu'l-Bakâ, el-Huseynî el-Kefevî, **Kitâbu'l-Kulliyât**, İstanbul 1870/1287.

Ebu'l-Hasenât, Muhammed Abdülhayy el-Luknevı, **el-Fevâidu'l-Behiyye fî Terâcimi'l-Hanefiyye**, Mısır 1906/1324.

Ebussuûd, Muhammed İbn Muhammed el-'İmâdî, **İrşâdü'l-'Akli's-Selîm ilâ Mezâye'l-Kitâbi'l-Kerîm**, Mısır 1952/1372.

Ebussuûd, Muhammed İbn Muhammed el-'Imâdî, **Ed'ıye-i Me'sûra** (Risâle-i Mergûbe), Konya İzzet Koyunoğlu Müzesi, Nr. 1180.

Ergun, Saadettin Nüzhet, **Türk Şairleri**, İstanbul (tarihsiz).

Evliya Çelebi, Muhammed Zıllî İbn Derviş, **Seyahatname**, İstanbul 1896/1314.

Gerçek, Selim Nüzhet, **Türk Temaşası Meddah - Karagöz - Ortaoyunu**, İstanbul 1942.

Grignaschi, Mario, **la Valeur du Témoignage des Sujest non-Musulmans (Dhimmi) dans L'empire Ottoman**, Bruxelles 1964.

Gazzâlî, Ebu Hâmid Muhammed İbn Muhammed, ***İhyâu 'Ulûmi'd-Dîn***, Mısır 1939/1358.

Hamûdî, Seyyid Muhammed Ali, **Râmûzu'l-Ehâdîs**, İstanbul 1908/1326.

Hamidullah, Muhammed, **Kur'ân-ı Kerîm Tarihi**, İstanbul 1965 (Trc. Sait Mutlu).

Haydar Efendi, **Usulü Fıkıh Dersleri**, İstanbul 1908/1326.

Hammer, ***Devlet-i Osmaniyye Tarihi***, İstanbul 1913/1332 (*Trc. Muhammed Atâ*).

Hâzin, 'Alâüddin Ali İbn Muhammed el-Bağdâdî, **Lübâbü't-Te'vîl fî Me'âni't-Tenzîl**, İstanbul 1899-1317.

Heykel, Muhammed Hüseyin, **Hz. Muhammed Mustafa**, İstanbul 1948 (Trc. Ömer Rıza Doğrul).

Hüsâmeddin, Bursalı, **Mir'âtu'l-Kâinât**, Bulak 1842/1258.

İbnu'l-Arabî, Ebu Bekr Muhammed, **Ahkâmu'l-Kur'ân**, Mısır 1957/1376.

İbn Haldun, **Mukaddime**, İstanbul 1859/1276 (Trc. Ahmed Cevdet Paşa).

İbn Hallikân, el-Kâdî Ahmed, **Vefeyâtü'l-E'yân**, Mısır 1892/1310.

İbn Hişâm, Ebu *Muhammed Abdülmelik*, ***es-Sîra***, *Mısır* 1878/1295.

İbn Kesîr, İsmail el-Kuraşî, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm**, Kahire 1956/1375.

İbn Teymiyye, Takıyyüddin Ahmed İbn Abdilhalîm, **Mukaddimetun fî Usûli't-Tefsîr**, Dımeşk 1936/1355.

———————— **İlmiyye Sâlnâmesi**, İstanbul 1915/1334.

Isfehânî, Ebu'l-Kâsım er-Râgıb, **Mukaddimetu't-Tefsîr**, Mısır 1911/1329.

Isfehânî, Ebu'l-Kâsım er-Râgıb, **el-Mufredât fî Garîbi'l-Kur'ân**, Mısır 1961/1381.

İskenderi, Ahmed İbn Münîr, **el-İntisâf**, Beyrut 1947/1366.

———————— **İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul 1964.

İsmail Paşa el-Bağdâdî, **Hediyyetu'l-'Ârifîn Esmâu'l-Muellifîn ve Âsâru'l-Musannifîn**, İstanbul 1955.

İzmirli, İsmail Hakkı, **İlm-i Hılâf**, İstanbul 1911/1330.

İzmirli, İsmail Hakkı, **Yeni İlm-i Kelâm**, İstanbul 1920-1922/1339-1341.

İzmirli, İsmail Hakkı, **Tarih-i Kur'ân**, İstanbul 1956.

İzmirli, İsmail Hakkı, **Siyer-i Celile-i Nebeviyye Mukaddemesi**, 1913/1332.

Kâtip Çelebi, Hacı Halife Mustafa İbn Abdillâh, **Keşfu'z-Zunun 'an Esâmi'l-Kutubi ve'l-Funûn**, İstanbul 1941/1360.

Kâtip Çelebi, Hacı Halife Mustafa İbn Abdillâh, **Mîzânu'l-Hakk fî İhtiyâri'l-Ehakk**, İstanbul 1869/1286.

Kettâni, Muhammed İbn Cafer, **er-Risâletu'l-Mustadrafe**, Karaçi 1960/1379.

Kırca, Celâl, **Kur'ân-ı kerîm ve Modern İlimler**, İstanbul 1981.

Kurtubî, Ebu 'Abdillâh Muhammed İbn Ahmet, **el-Câmi'u li Ahkâmi'l-Kur'ân**, Mısır (tarihsiz).

Mecdî Efendi, **Terceme-i Şekâik-ı Nu'mâniyye**, İstanbul 1852/1269.

Mehmed Tâhir, Bursalı, **Osmanlı Müellifleri**, İstanbul 1914/1333.

Mehmed Ziyâ, **İstanbul ve Boğaziçi**, İstanbul 1928.

———————— **Millî Tetebbu'lar Mecmu'ası**, İstanbul 1912/1331.

Mevlevî, Tâhir, **Beyânu'l-Hakk**, Derseâdet 1907/1325 (II, sayı : 42).

Mehmed Süreyyâ, **Sicill-i Osmânî**, İstanbul 1890/1308.

Mehmed Alyan, eş-Şeyh, **Meşâhidu'l-İnsâf 'alâ Şevâhidi'l-Keşşâf**, Beyrut 1947/1366.

———— **Mukaddimetân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân**, Mısır 1954 (Nşr. Arthur Jeffery).

Müstekîm-zâde, Süleymân Sa'düddîn Efendi, **Tuhfe-i Hattâtîn**, İstanbul 1928.

Nâmık Kemâl, **Evrâk-ı Perîşân**, İstanbul 1871/1288.

Okiç, Muhammed Tayyib, **Bazı Hadis Meseleleri Üzerine Tetkikler**, İstanbul 1959.

Okiç, Muhammed Tayyib, **Kur'ân-ı Kerîm'in Üslup ve Kîrâati**, Ankara 1963.

Okiç, Muhammed Tayyib, **Tefsir Notları**, Konya 1967.

Okiç, Muhammed Tayyib, **Bir Tenkidin Tenkidi**, Ankara 1953 (İlâhiyat Fakültesi Dergisi, II, sayı : 2 - 3).

Peçevî, **Tarih-i Peçevî**, İstanbul 1866/1283.

Râzî, İmam Fahruddîn İbn Zıyâeddîn Ömer, **Mefâtihu'l-Gayb**, İstanbul 1889-1890/1307-1308.

Reşâd Fâik, **Eslâf**, İstanbul 1893/1311.

Rıza, Muhammed Reşid, **el-Menâr**, Mısır 1929/1348 (XXX, sayı : 2).

Ritter, Helmut, **Ayasofya Kütüphanesinde Tefsir İlmine Ait Arapça Yazmalar**, İstanbul 1945 (Türkiyat Mecmuâsı, VII, VIII, cüz. 2).

Sâdık Vicdânî, **Tomar-ı Turuk-ı 'Aliyye**, İstanbul 1919-1921/1338-1340.

Salih, Suphi, **Mebâhıs fî 'Ulûmi'l-Kur'ân**, Dımeşk 1962/1382.

Selânikî Mustafa Efendi, **Tarih**, İstanbul 1864/1281.

Sicistânî, Ebu Bekir Abdillâh İbn Ebî Dâvûd, **Kitâbu'l-Mesâhıf**, Mısır 1936/1355.

Siyavuşgil, Sabri Esad, **Karagöz**, İstanbul 1941.

Sofuoğlu, Mehmed, **İmam Birgivi Hayatı ve Eserleri**, Ankara 1953. (Basılmamış Ankara İlâhiyat Fakültesi Mezuniyet tezi).

Şemseddin Sami, **Kâmûsu'l-A'lâm**, İstanbul 1888/1306.

Şâtıbî, Ebu İshak İbrahim İbn Mûsâ, **el-Muvâfekât fî Usûli'ş-Şerî'a**, Mısır (tarihsiz).

Taberî, Ebu Cafer Muhammed İbn Cerîr, **Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vili Âyi'l-Kur'ân**, Mısır 1954/1373.

————— **Tanzimat**, İstanbul 1940 (100. yıldönümü münasebetiyle).

Tirmizî, Ebu 'Îsâ, **es-Sahih**, 1934/1353.

Tuncer, Hâdiye, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Toprak Hukuku, Arazi Kanunları ve Kanun Açıklamaları**, Ankara 1962.

Uraz, Murad, **Türk Edip ve Şairleri**, İstanbul 1939.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, **Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı**, Ankara 1965.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, **Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı**, Ankara 1945.

Yahya, Şeyhulislâm, **Dîvân-ı Yahyâ**, İstanbul 1915/1334.

Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, **Hak Dini Kur"ân Dili Yeni Mealli Türkçe Tefsir**, İstanbul 1935-1938.

Zemahşerî, Cârullah Mahmud İbn Ömer, **el-Keşşâf 'an Hakâikı Gavâmizı't-Tenzil ve 'Uyûni'l-Ekâvîli fî Vucuhi't-Te'vil**, Beyrut 1947/1366.

Zehebî, Muhammed Huseyn, **et-Tefsîr ve'l-Mufessirûn**, Kahire 1961/1381.

Zehebî, Ebu 'Abdillâh Muhammed İbn Ahmed, **Mizânu'l-İ'tidâl fî Nakdi'r-Ricâl**, Mısır 1963/1382.

Zerkânî, Muhammed 'Abdülazîm, **Menâhilu'l-Irfân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân**, Mısır 1952/1372.

Zerkeşi, Bedruddin Muhammed İbn 'Abdillah, **el-Burhan fî 'Ulûmi'l-Kur'ân**, Mısır 1952/1376.

Zeyd, Mustafa, **en-Nesh fi'l-Kur'âni'l-Kerim**, Kahire 1963/1383.

D İ Z İ N

I. Şahıs Adları

II. Kitap Adları

III. Yer İsimleri

IV. Müessese ve Diğer Tabirler

N

O

P

R

S

Ş

T

U-Ü-V-Y

Ebussuûd Efendi 896/(1490)'da **İstanbul**'da doğmuştur. Ataları **Çorum/İskiliplidir.** Devrin geleneğine uygun olarak ilk tahsilini, yetişmiş bir şahsiyet olan babasından almıştır. Çalışkanlığı ve keskin zekâsı ile kısa zamanda parlamış ve şöhreti ilim çevrelerinde yayılmıştır. Bu durum **Sultan II. Bayezid''**in dikkatini çekmiş ve pek genç yaşta günlük 30 akçe çelebi ulûfesi ile ödüllendirilmiştir.

Öğrenimini tamamlayan **Ebussuûd Efendi, Bursa/İnegöl, İstanbul/Davutpaşa, Mahmutpaşa** ve **Gebze** medreselerinde hocalık yapmış, 1532'de **Bursa**, altı ay sonra da **İstanbul** kadısı olmuştur. 1537'de **Rumeli** kazaskerliğine getirilmiş, sekiz yıl süren bu görevden sonra 1545'te şeyhülislâm olmuştur. Bu makamda 30 yıla yakın kalmıştır.

Kazasker ve şeyhülislâm olduğu dönemde **Sultan Süleyman**'ın kanunlaştırma hareketlerinde aktif görev almış, fethedilip imparatorluk coğrafyasına katılan yeni toprakların yazım ve diğer hizmetlerini başarıyla yürütmüştür.

Başarılı bir idareci olması yanında, yazar ve şairdir. Özellikle Arapça şiirlerinin çok kuvvetli olduğu Arap şairler tarafından kabul edilmiştir. 9 büyük cilt tutan ve Arapça yazdığı **İrşâdü'l Akli's-Selîm** isimli tefsiri kendini bütün İslâm dünyasına maletmiştir. Fetvâlarıyla ün salan **Ebussuûd Efendi**, çok yönlü sayılı şahsiyetlerden biri olup, 982/(1574)'te olmüştür Kabri **İstanbul Eyüp**'tedir.

ISBN 975-17-0480-4
3.000 TL.